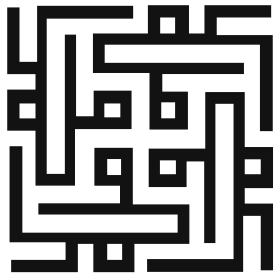
İslâmî İlimler Dergisi



Çorum Çağrı Eğitim Vakfı

Yıl 13, Cilt 13, Sayı 1, Bahar 2018

İSLÂMÎ İLİMLER DERGİSİ | JOURNAL OF ISLAMIC SCIENCES
ISSN: 1306-7044

Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki defa yayımlanan dergimiz,
uluslararası hakemli bir dergi olup, uluslararası EBSCO HOST Research Databeses veri indeksi, SOBİAD veri tabanı,
TÜBİTAK Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) tarafından taranmaktadır.

Çorum Çağrı Eğitim Vakfı Adına Sahibi | Owner on Behalf of Corum Cagri Egitim Foundation
Hamit GÖKGÖZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Manager of Publication
Murat ERDEM

Editör | Editor in Chief
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Editör Yrd. | Co-Editors
Mehmet Nuri GÜLER-DR. Hilal Mengüç LİVAOĞLU-Arş. Gör. Ümit ESKİN

Yayın Kurulu | Editorial Board
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ, Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ,
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK, Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR, Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN,
Prof. Dr. Hüseyin HANSU, Prof. Dr. Hakan OLGUN, Prof. Dr. Gürbüz DENİZ, Prof. Dr. Şeyhmus DEMİR,
Prof. Dr. Abdulcelil BİLGİN, Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK, Doç. Dr. Mehmet ÜMİT, Doç. Dr. Nemâ Muhammed Ishak el-BENNÂ,
Doç. Dr. Mehmet ALICI, Dr. Mehmet Nuri GÜLER, Dr. Şevket KOTAN,
Dr. İdris SÖYLEMEZ, Dr. Hüseyin SARIKAYA, Dr. İzhâr Hâşim Şît et-TÂNÎ,
Ar. Gör. Ümit ESKİN, Alper ZAHİR, Mahmut YABACIOĞLU

Danışma Kurulu | Advisory Board
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ (Kazakistan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Enstitüsü Rektörü),
Prof. Dr. İrfan AYCAN (Ankara Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ (İstanbul Ü. İlahiyat Fak.),
Prof. Dr. Ali YILMAZ (Ankara Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Yaşar DÜZENLİ (İstanbul Ü. İlahiyat Fak.),
Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU (Ankara Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN (Marmara Ü. İlahiyat Fak.),
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR (Selçuk Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Muhammed AYDIN (Sakarya Ü. İlahiyat Fak.),
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ (Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ (Ankara Ü.),
Prof. Dr. Şamil DAĞCI, (Ankara Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA, (Mardin Artukoğlu Ü.),
Prof. Dr. Hasan KURT (Ankara Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Burhanettin TATAR (Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fak.),
Prof. Dr. Hanefi PALABIYIK (Atatürk Ü. İlahiyat Fak.), Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Ü. DTCF Fars Dili Bölümü),
Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Ü. Arapça Öğretmenliği), Prof. Dr. Yavuz ÜNAL (Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fak.),
Prof. Dr. Alim YILDIZ, (Sivas Ü.), Doç. Dr. İbrâhîm Muhammed İbrâhîm el-CEVÂRNE (Ürdün Yermuk Ü. Şerî'a Fak.),
Doç. Dr. Temâm Avde Abdullâh el-ASSÂF (Ürdün Ü. Şerî'a Fak.)

Sayımın Hakemleri | Advisory Board
Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Muş Alparslan Üniversitesi),
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi), Prof. Dr. Hussein Bai KHALİD (Yermük Üniversitesi),
Prof. Dr. Mohammad Khazer AL-MAJALİ (Ürdün Üniversitesi), Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi),
Doç. Dr. Adem Arıkan (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Abdülcelil BİLGİN (Muş Alparslan Üniversitesi),
Doç. Dr. Dilaver SELVİ (Marmara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk HABERGETİREN (Karabük Üniversitesi),
Dr. Öğr. Üyesi Cemal Abdullah AYDIN (İstanbul Üniversitesi), Öğr. Gör. Yahya YILDIRIM (İstanbul Üniversitesi),
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARIKAYA (İstanbul Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Veysel GÖGER (Bingöl Üniversitesi)

Yönetim Yeri | Head Office
1- İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Baba Hasan Alemi Mahallesi Horhor Cad. Kavalali sokak No: 1 A Blok 34091 Fatih/İSTANBUL
Tel: 212.5326015/27717 Fax: 0212.5326207
Email: mehmet_mahfuz@yahoo.com

Baskı | Printing
Dizgi ve İç Düzen: Ankara Dizgi Evi
Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Baskı Yeri ve Tarihi | Publication Place and Date
2018 ANKARA

İslami İlimler Dergisi yılda iki defa yayın yapan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan yazılar izin alınmadan kısmen ya da tamamen başka bir yerde yayınlanamaz. | Journal of Islamic Sciences is a bi-annual peer-reviewed journal. The all responsibility which is originated from articles and other texts, belongs to author of them. It is not permissible to publish all texts that published by journal partially or entirely.

İÇİNDEKİLER

Editörden 5

Musa ALAK
Ordu Şeyhi Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî:
Hayatı, Eserleri ve Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id'i..... 7

Hilal Livaoğlu MENKÜÇ
Mısır Basınında II. Abdülmecid (1922-1926) 63

Yusuf SELLER
H.a.r. Gibb ve Onun Arap Dili ve Kur'an Bağlamında İslâm Algısı..... 85

Mehmet Nuri GÜLER
İslâm'da İdâre'nin (Kâmû Velâyeti ve Vilâyeti'nin) Denetimi 97

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Mahfuzat: Batı'nın İnsanlığa Bağışı Irçılık Mağduru Ruanda 129

Zabihur Rahman
الجانب الحديثي و اثره في فهم القرآن و تفسيره..... 141

الدكتور فادي سعود الجبو- الدكتورة آمنة ارشيد العقيلي
رفع ثمن استهلاك الكهرباء بين الحكم الشرعي والاحتجاج الشعبي 171

أحمد حمد النعيمي
تيار الوعي في القصّة القصيرة في الأردن: قصص انصاف قلعجي نموذجاً 195

Ordu Şeyhi Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî: Hayatı, Eserleri ve *Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id*'i*

Musa ALAK**

Öz

Nahiv ilminin konularını "âmiller"e göre işleyen iki meşhur risâle vardır: Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *el-'Avâmilü'l-mie*'si (*'Avâmil-i 'Atîk*) ve Birgivî'nin (ö. 981/1573) *el-'Avâmil*'i (*'Avâmil-i Cedîd*). Her iki risâle üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır.

Birgivî'nin *'Avâmil*'i üzerine yapılan çalışmalardan biri de Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî (ö. 1184/1770) tarafından yazılan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد) adlı şerhtir.

Bükâî, Kazasker Abdurrahman Efendi Câmii'nde imamlık, Vâlide Câmiinde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle, 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Velûd bir müellif olan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akâid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır.

Bükâî'nin *'Avâmil* şerhi, adında "*'avâmil*" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, *'Avâmil* üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfîd ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağnî kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda, şimdilik dört nüshasını tespit edebildiğimiz bu eser, müellifi ve eserleri tanıtıldıktan sonra, çeşitli yönleriyle tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bükâî, Birgivî, Avâmil, Ordu Şeyhi, Kürsü Şeyhi.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Zeytinburnu Belediyesi tarafından 22-23 Aralık 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler Müesseseler ve Fikrî Eserler* uluslararası sempozyumunda sunduğumuz "Gözden Kaçan Bir Avâmil-i Cedîd Şerhi: Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî'nin *Zübdetü'l-Kavâ'id ve Ukdetü'l-Fevâid*'i" başlıklı tebliğimizin yeniden gözden geçirilerek ve birçok ilâveler yapılarak makaleye dönüştürülmüş hâlidir. Bu çalışmada kullandığımız yazma nüshalara ve arşiv belgelerine ulaşmamızda yardımlarını gördüğümüz Dr. Öğr. Ü. Dursun Ali Türkmen, Doç. Dr. Abdulhameed Majeed al-Sheesh, Öğr. Gör. Dr. Ziyad Alrawashde, Dr. Yasin Apaydın, Arş. Gör. Mustafa Celil Altuntaş, Arş. Gör. Ümit Eskin, Arş. Gör. Aziz Ençakar'a ve gösterdikleri kolaylıklardan ötürü ilgili kurumların yetkililerine teşekkürlerimizi sunarız.

** Dr. Öğr. Ü., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı öğretim üyesi (musaalak@gmail.com).

SHAIKH OF ARMY VELİYUDDIN B. HALIL AL-BUKÂ'Î: HIS LIFE, WORKS AND ZUBDAT AL-QAVÂ'ID [VE] UKDAT AL-FAVÂ'ID

Abstract

There are two renowned pamphlets dealing with the subject matters of *Nahiv* (the science of syntax) with respect to *operative elements* (*'avâmil*): Abdulkâhir al-Curcânî's (d. 471/1078) *al-'Avâmilu'l-mie* (or *'Avâmil-i 'Atîk*) and Birgivî's (d. 981/1573) *al-'Avâmil* (or *'Avâmil-i Cedîd*). There are also numerous studies on both of them.

One of the works concerning Birgivî's *'Avâmil* is the commentary written by Veliyyuddîn b. Halîl al-Bukâî (d. 1184/1770) with the title *Zubdetu'l-kavâ'id [and] 'Ukdetu'l-fevâ'id* (زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد).

Bukâî, worked as imam in the mosque called Kazasker Abdurrahman Efendi Câmii and as the Shaikh of bench (*kürsü şeyhi*) in the mosque called Vâlide Câmii (Yeni Camii) and later was appointed as the Shaikh of army in the Ottoman-Russian war, which began in 1768. He died in the town of Babadağı in Romania, where he happened to be on duty during the campaign (10 Muharrem 1184/May 6, 1770, Sunday). Being a productive scholar and using both Turkish and Arabic languages, Bukâî wrote numerous books on Quranic exegesis (*tefsir*), prophetic tradition (*hadis*), Islamic Law (*fıkıh*), science of creed (*akâid*), prophetic biography (*siyer*), history of Islam, and Arabic linguistics.

Bukâî's commentary on *'Avâmil* is not included in the studies listing the written works on *'Avâmil*, perhaps due to two reasons: its title does not contain the word "avâmil" and its different copies are quite scanty. However, this work, which was intended by its author to be concise, useful and self-sufficient for the student, differs from other commentaries on such accounts as having contained some rules pertaining to morphology (*sarf*), syntax (*nahiv*), rhetoric (*belâgat*), logic, distinctions (*furûq*), along with two more chapters on propositions ineffective, and, some of its subject matters were written in Turkish poetry.

In this essay, I will shortly introduce this work, of which I only have four different copies for now, then I will try to analyze it in terms of its various aspects.

Keywords: Bukâî, Birgivî, Avâmil, Shaikh of Army, Shaikh of Bench.

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 18.9.2017. Yayın Kurulu ve Hakem Değerlendirmesinden Geçen Makalelerin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 20.3.2018.

GİRİŞ

Nahiv ilminin konularını "âmiller"e göre işleyen iki meşhur risâle vardır: Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078?) *el-'Avâmilü'l-mie*'si (*'Avâmil-i 'Atîk*) ve Birgivî'nin (ö. 981/1573) *el-'Avâmil*'i (*'Avâmil-i Cedîd*). Her iki risâle üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır.

Birgivî'nin *Avâmil*'i üzerine yapılan çalışmalardan biri de Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî (ö. 1184/1770) tarafından yazılan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد) adlı şerhtir.

Bükâî, Kazasker Abdurrahman Efendi Câmii'nde imamlık, Vâlide Câmiinde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Velûd bir müellif olan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akâid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır.

Bükâî'nin *'Avâmil* şerhi, adında "avâmil" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, *'Avâmil* üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfîd ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağnî kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda, önce müellif ve eserleri tanıtılacak, ardından şimdilik dört nüshasını tespit edebildiğimiz bu şerh çeşitli yönleriyle tahlil edilecektir.

I- BÜKÂÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

Bu bölümde, Bükâî'nin yaşadığı dönem ve hayatıyla ilgili çeşitli kaynaklardan ulaşabildiğimiz bilgiler sunulacaktır.

A- YAŞADIĞI DÖNEM

İleride "Doğumu" bahsinde zikredeceğimiz gerekçeden dolayı 1103 (1691-92) yılından sonra doğmuş olması gerektiğini ileri sürdüğümüz Bükâî, başlangıçtakiler kesin olmamakla birlikte, aşağıdaki Osmanlı padişahlarının (22-26. Padişahlar) dönemlerinde yaşamış ve çalışmalarını yapmıştır:

21. Sultan II. Ahmed (1102-1106/1691-1695).[1]

22. Sultan II. Mustafa (1106-1115/1695-1703).[2]

23. Sultan III. Ahmed (1115-1143/1703-1730).[3]

24. Sultan I. Mahmud (1143-1168/1730-1754).[4]

Bükâî, bu Padişah döneminde aşağıdaki çalışmalarını yapmıştır:

1160 (1747-48): *Hazînetü'l-ğılmân*.

1161 (1748): *Mükâşefetü'l-i'râb (Mu'rib-i Avâmil-i Cedîd)*.

1163 (1750)'den önce: *Şerhu'l-Erba'în*.

1163 (1750): *Şerhu'ş-Şifâ* (1. Cild).

1165 (1751): *Şerhu'ş-Şifâ* (2. Cild).

1166 (1753): *İzâhu'l-müşkilât*.

1167 (1754): *İzâhu'l-mestûrât*.

1167 (1754): *Kimyâü'l-'âşikîn*.

25. Sultan III. Osman (1168-1171/1754-1757).[5]

Bükâî, bu Padişah döneminde aşağıdaki çalışmalarını yapmıştır:

1169 (1755): *Ravzatü'r-reyâhîn* ve hâtimesi *Münşe'âtü'l-mülûk* (1. versiyon).

1169 (1756): *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*.

1169 (1756) tarihinden önce: *Risâle fî beyâni ıskâtı's-salât*.

1 **Sultan II. Ahmed** (1052-1106/1643-1695): Cülûsü: 25 Ramazan 1102 (22 Haziran 1691) Cuma; Vefâtı: 21 Cemâziyelâhir 1106 (6 Şubat 1695) Pazar (52 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 3 sene 7 ay 14 gün. Hakkında bilgi için bkz. İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, III, 472-476; Mücteba İlgürel, "Ahmed II", *DİA*, II, 33-34.

2 **Sultan II. Mustafa** (1074-1115/1664-1703): Cülûsü: 21 Cemâziyelâhir 1106 (6 Şubat 1695) Pazar; Hal'i: 9 Rebîülâhir 1115 (22 Ağustos 1703) Çarşamba; Müddeti: Güneş takvimine göre 8 sene 6 ay 14 gün; Vefâtı: 20 Şaban 1115 (29 Aralık 1703) Cumartesi (40 yaşının içinde). Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 477-489; IV, 2; Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *DİA*, XXXI, 275-280.

3 **Sultan III. Ahmed** (1084-1149/1673-1736): Cülûsü: 9 Rebîülâhir 1115 (22 Ağustos 1703) Çarşamba; Feragati: 18/19 Rebîülevvel 1143 (1/2 Ekim 1730) Pazar/Pazartesi gecesi (57 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 27 sene 1 ay 11 gün; Vefâtı: 21 Safer 1149 (1 Temmuz 1736) Pazar (63 yaşının içinde). Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 1-19; 24-25; Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, II, 34-38 (vefat tarihini 14 Safer 1149/24 Haziran 1736 olarak veriyor).

4 **Sultan I. Mahmud** (1108-1168/1696-1754): Cülûsü: 18/19 Rebîülevvel 1143 (1/2 Ekim 1730) Pazar/Pazartesi gecesi; Vefâtı: 27 Safer 1168 (13 Aralık 1754) Cuma (59 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 24 sene 2 ay 12 gün. Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 20-35; Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, 348-352.

5 **Sultan III. Osman** (1110-1171/1699-1757): Cülûsü: 27 Safer 1168 (13 Aralık 1754) Cuma; Vefâtı: 15/16 Safer 1171 (29/30 Ekim 1757) Cumartesi/Pazar gecesi (59 yaşının içinde); Müddeti: Güneş takvimine göre 2 sene 10 ay 18 gün. Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 36-39; Fikret Sarıcaoğlu, "Osman III", *DİA*, XXXIII, 456-459.

1170 (1756-57): *Sirru'l-ümme*.

26. Sultan III. Mustafa (1171-1187/1757-1774).[6]

Bükâî, bu Padişah döneminde ise aşağıdaki çalışmalarını yapmıştır:

1171 (1757): *Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*.

1171 (1757-58): *'Uyûnü'l-ahbâr*.

1173 (1760): *İhyâü'l-kulûb*.

1174 (1761-62): *Ravzatü'l-Cenne*.

1177 (1763-64): *Ravzatü'r-reyâhîn* (2. versiyon).

1178 (1764-65): *Münşe'âtü'l-mülûk* (2. versiyon.

1182 (1768)'den önce: *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id*.

B- HAYATI

Bu bölümde bizzat kendi eserleri, tarih, biyografi, bibliyografi kitapları, kütüphane katalogları ve bazı arşiv belgelerinden yola çıkarak Bükâî'nin hayatı hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler sunulacaktır.

1- Adı, Lakabı, Âilesi

Bükâî'nin adı "**Veliyyüddîn**"dir. Bunu bizzat kendisi, bütün eserlerinin mukaddimelerinde ve bazı eserlerinin ferağ kayıtlarında açıkça ifâde etmektedir. Ancak bazı kaynaklarda kısaca "**Velî**" şeklinde verildiği de görülmektedir.[7]

Lakabı "**Bükâî**"dir. Yine bizzat kendisi, bütün eserlerinin mukaddimelerinde, yer yer metinlerin içinde ve bazı eserlerinin ferağ kayıtlarında, bunu -bazıları harekeli olarak- açıkça belirtmektedir.

Brockelmann, Ziriklî, Kehhâle ve dolayısıyla Arap dünyasındaki araştırmacılar, bu kelimeyi "**Bekkâî**" şeklinde okumuşlardır.[8]

6 **Sultan III. Mustafa** (1129-1187/1717-1774): Cülûsü: 16 Safer 1171 (30 Ekim 1757) Pazar; Vefâtı: 8 Zilkade 1187 (21 Ocak 1774) (57 yaşını bitirmek üzere); Müddeti: Güneş takvimine göre 16 sene 2 ay 22 gün. Hakkında bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 40-56; Kemal Beydilli, "Mustafa III", *DİA*, XXXI, 280-283.

7 Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*, Mısır: Bulak Matbaası, 1246, II, 46 ("*Ordu Şeyhi Bükâî Velî Efendî*"); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts., IV, 614 (Başlık: "*Velî Efendî*").

8 Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42, II, 946 ("*176. Walîaddîn b. Halîl al-Bakkâ'î*"); Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, VIII, 118 (Başlık: "*el-Bekkâî*"); Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty., IV, 75 (Başlık: "*Veliyyüddîn el-Bekkâî*").
Kütüphane kayıtlarında da "**el-Bükai**", "**el-Bukai**", "**el-Bekkai**", "**el-Bekka'i**", "**el-Bikai**" gibi çeşitli okumalarla karşılaşılmaktadır.

Sadece Bursalı Mehmed Tâhir, bu lakabın Bükâî'nin babasına ait olduğunu zannederek, onu "**Bükâîzâde**" şeklinde künyelendirmiştir.[9]

Bükâî'nin, kendi adını eserlerinin çeşitli yerlerinde "**eş-Şeyh Veliyyüddîn**", "**Veliyyüddîn el-Bükâî b. Halîl**", "**Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî**", "**Veliyyüddîn el-Bükâî**", "**el-Bükâî**" vb. şekillerde verdiği ve "**Bükâî**" lakabını şiirlerinde mahlas olarak kullandığı görülmektedir.

Bükâî'nin adından, babasının adının "**Halîl**" olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca "vefâtı" bölümünde geleceği üzere, *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*'nde yer alan iki belgede onun eşinin, kayınvalidesinin ve beş çocuğunun isimleri zikredilmektedir. Buna göre eşi "**Nefîse Hatun bint Mahmûd**", kayınvâlidesi "**Hadice Hatun bint Hasan**", oğulları "**Osman Efendi**" ile "**Feyzullah Molla**", kızları "**Âişe Molla**", "**Habibe Molla**" ve "**Hadice**"dir.[10]

2- Doğumu

Bükâî 1103 (1691-92) tarihinden sonra doğmuş olmalıdır. Zira 25 Cemâziyelevvel 1166 (30 Mart 1753) Cuma günü bitirdiği *İzâhu'l-müşkilât* adlı eserinde, Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir'in 63 yaşında vefât ettiklerini bildiren hadîsi şerhederken "*kendisinin de o yaşta vefât etmeyi temennî ettiğini*" söylüyor. Dolayısıyla o eseri yazarken henüz 63 yaşına ulaşmadığı anlaşılıyor.[11]

Bükâî'nin nerede doğduğu konusunda ise şu ana kadar herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak o birçok eserinin mukaddimesinde "*Kostantîniyye (İstanbul) şehrinde oturduğu*"nu söylüyor ve övgülerle hayır dualarda bulunuyor.[12]

9 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 46 (Başlık: "*Bükâîzâde Veliyyüddîn Efendî*". Metin: "*Bükâî Halil Efendi'nin oğludur.*"). Sadeleştirilmiş baskısında "**Bukâtzade**" şeklinde verilmesi okuma hatasıdır. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, ts., I, 63. Bazı araştırmacılar da Bursalı'yı takip etmişlerdir. Meselâ: Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler)", *Divan*, 1999/1, s. 267; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 84 (Bu araştırmacı, müellifimizi Şeyhülislâm Hattât Veliyyüddîn Efendi [ö. 1182/1768] zannetmiş ve bu iki zat ile ilgili bilgileri karışık olarak vermiştir.).

10 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 337, vr. 36 (Küçük çocuklarına vasî tayini); no: 338, vr. 37-38 (Geride kalan mallarının satılarak mirasçılarına taksimi).

11 Bükâî, *İzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502, vr. 132a (قال الفقير الحقير المعترف بالموت: فأنا مُتوقّع أن أموت في هذا السّنّ موافقةً لهم، فتمنّيتُ مطلوبي من باب الله تعالى لأجل «نيّةُ المؤمن خيرٌ من عملِه»). 1166-63=1103.

12 Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 212b (الساكن بمدينة قسطنطينيّة طيّبة، ملجأ العلماء العظام، ومجمع العرفاء الكرام، صانها الحفيظُ عن البلاء الجليّ والخفيّ); *İzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502, vr. 1b (الساكن بمدينة قسطنطينيّة طيّبة، ملجأ العلماء العظام، ومجمع العرفاء الكرام، صانها الحفيظُ عن البلاء الجليّ والخفيّ.); *İzâhu'l-mestûrât*, Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 1b (الساكن في مدينة قسطنطينيّة طيّبة، ملجأ العلماء العظام، ومجمع العرفاء الكرام، صانها الحفيظُ عن البلاء الجليّ والخفيّ.), 58b (شارحُ هذا الشرح الشريف وليُّ الدين البكائي إمامُ جامع قاضي العسكر في دار قسطنطينيّة حماها الله تعالى عن البليّة.); *Kimyâü'l-âşıkîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 1b (الساكن في مدينة القسطنطينيّة الطيّبة، ملجأ العلماء العظام، ومجمع العرفاء الكرام، وصانها الحفيظُ عن البلاء الجليّ والخفيّ.); *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 2a (الساكن بمدينة القسطنطينيّة الطيّبة، ملجأ العلماء العظام، ومجمع العرفاء الكرام، صانها الحفيظُ عن البلاء الجليّ والخفيّ); *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-

3- Tahsil Hayatı ve Hocaları

Bükâî'nin tahsil hayatı ve hocaları hakkında da şu ana kadar bir bilgiye ulaşamadık. Elbette pek çok hocadan ders almış olmalıdır. Ancak onun birçok eserinin sonunda, ana babasından sonra, müfred/tekil sîğa ile "*hocası* (ولأستاذه)" için de dua etmesi dikkat çekicidir.[13]

4- Hocalığı ve Talebeleri

Bükâî birçok eserinin mukaddimesinde, o eseri "*öğrencilerinin*",[14] "*bazı zeki öğrencilerinin*"[15] veya "*zeki öğrencilerinden birinin*"[16] isteği üzerine kaleme aldığını söylüyor. Dolayısıyla onun pek çok öğrenci yetiştirdiğini anlıyoruz.

Bükâî'nin öğrencilerinden sadece **el-Hâc Hasan b. el-Hacı Mustafa** adlı öğrencisinin adına ulaşabildik. Aynı zamanda Bükâî'nin *Kimyâü'l-'âşıkîn* adlı eserinin müstensihi olan bu zât, 1168 (1754-55) yılında tamamladığı nüshanın sonuna eklediği ferağ kaydında "Bükâî'nin kendisinin hocası olduğunu, ondan *Şifâ-i Şerîf*, *Delâ'ilü'l-hayrât*, *Mu'addilü's-salât*, *Tarikat-i Muhammediyye*, *Hısn-i hasîn*, *Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ* ve bazı muteber risâleleri okuduğunu ve *Delâ'ilü'l-hayrât* okuma icâzeti aldığını" belirtiyor.[17]

494/1, vr. 13b (مُفَسِّرُ هذا التفسير الشريف وليُّ الدين البكائي إمامٌ بجامع قاضي عسكر في بلدة قسطنطينيّة حماها الله تعالى عن البليّة.);.

13 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre-520, vr. 296b (غفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب.); *Îzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502, vr. 145a (غفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولمن نظر فيه فوجد تحريفا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب.); *Îzâhu'l-mestûrât*, Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 58b (غفر الله تعالى له ولوالديه ولأستاذه، ولمن أصلح ما نسيت.); *Kimyâü'l-âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 24b (غفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولمن نظر فيه فوجد تحريفا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب.); *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 68a-68b (غفر الله وَلِيَّ الدين ولوالديه ولأستاذه، ولمن نظر فيه فوجد تحريفا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب.); *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 13b (غفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولمن أصلح ما نسيت.);.

14 Bükâî, *İzâhu'l-mestûrât*, Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 1b-2a (ولذا أردتُ تعليمه لطُلَّابِي، فسألتُ للطالبين: «هل تعرفون: من الشارح يشرح هذا الكتابَ المرغوب المعروف في البعيد والقريب؟»، فقالوا: «لم نسمعْ عليه شرحا (للشارحين، لكن نرجو أن تشرحه شرحا مختصرا مفيدا ... »، فأجبتُ إلى مسؤولهم.).

15 Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 212b (ولذا سألني بعضُ أذكياء طُلَّابِي أنْ أعربه إعرابا يحصل به ...، فأجبتُ إلى مسؤولهم.); *Îzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502, vr. 1b (ولذا سألني بعضُ أذكياء طُلَّابِي وكِبار الأناس أنْ أشرحه شرحا مختصرا مفيدا ...، فأجبتُ إلى مسؤولهم.); *Kimyâü'l-'âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 1b (ولذا قد سألني بعضُ أذكياء طُلَّابِي وكبار الأناس أنْ أشرحها شرحا مختصرا مفيدا ...، فأجبتُ إلى مسؤولهم.).

16 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 260a (قد سألني بعضُ أذكياء طُلَّابِي أنْ أجمع له شرحا على «الأمثلة المختلفة» ينطق بلسان التركيّة ويشمل على القواعد الجزئيّة، فأجبتُه.).

17 Bükâî, *Kimyâü'l-'âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 25a (وقد وقع الفراغُ من تحرير «شرح الأسماء الحسنى»، بتأليف الأستاذِ الأفخم، ومدقّقِ الأنام والأمم، وسيّدِ الأئمة والهمام، المتّصفِ بالجود والكرم، مولانا وَلِيِّ الدين بن خليلِ البكائيّ، المشتهرِ بالعلم والحِلم، أدام الله تعالى دولتَه وإقبالَه، وزاد الله تعالى عمرَه وإجلالَه، ووفقه بالأمور كلِّها دنيويّة وأخرويّة، وأفاض عليه رحمةً والبركة، ما دامت السماواتُ والأرضيّة، بيدِ العبدِ الفقير، المعترفِ بالعجز والتقصير، الحاجّ حسنِ بن الحاجي مصطفى، تجاوز الله عن سيئاتهم، وسَتَرَ عيوبَهم، ورفع درجتَهم وأنعمهم، بالنعم الجليلة، بفضله وكرمه العلية. آمين. وقرأتُ منه: «شفاء الشريف»، «دلائل الخيرات»، و«معدل الصلاة»، و«طريقة محمدية»، و«حصن حصين»، و«شرح أسماء الحسنى» وبعضَ الرسائل المعتبرة بين العوامّ والخواصّ، وأخذتُه الإجازةَ بقراءة «دلائل الخيرات»، يبدّل الله سيئاته إلى الحسنات، بالتسليمات والتحيّات. الحمد لله على التوفيقات، والصلاة على نبيّه بالتصديقات، صاحبِ الكرامات والمُعجزات، الساعِي إلى الخيرات والحسنات، وعلى آله الطاهرات والطيّبات، لسنةِ ثمانٍ وستين ومائةٍ وألفٍ من هجرةِ سَيِّد المرسلين والكائنات، وسَنَدِ الكائنين والموجودات. تمت. م.).

5- Hacılığı

Bükâî'nin 1160/1747 yılında yazdığı *Hazînetü'l-ğılmân* adlı eserinin ferâğ kaydında kendisinden "el-Hacı" lakabıyla bahsetmesine[18] bakılırsa, onun bu tarihten önce hac farîzasını yerine getirdiği söylenebilir. Nitekim bazı müstensihler de onu "hacı" lakabıyla zikretmişlerdir.[19]

6- Görevleri

Bükâî, Kazasker Abdurrahman Efendi Câmiinde imamlık, Vâlide Câmiinde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği/vâizlik ve 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşında ordu şeyhliği görevlerinde bulunmuştur.

a) İmamlık

Bükâî, birçok eserinin hâtimesinde kendisinin "*Kazasker (Abdurrahman Efendi) Câmiinin*[20] *imamı*" olduğunu söylüyor.[21]

O eserlerin telif tarihlerine bakarak bu göreve 1160/1747 yılından önce tayin edildiğini ve en azından 1169/1754 yılına kadar bu görevi sürdürdüğü-

18 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, (telif: 1160/1747), Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268b (الحاجي وَلِيّ الدين البكائي إمام جامع قاضي عسكر).

19 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, Milli Ktp, Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2, vr. 1b-18a ("*Bu nüsha-i şerîfi tertib eden* ***Belde-i Kostantîniyye****de vâki* ***İmâm-ı Câmi-i Kâdîasker*** *olan* ***Şeyh el-Hâc Veliyyüddin el-Bükâî*** *olmağla kendi hattıyla kitâbet olunan nüshadan istinsâh olundu. Hak Teâlâ kendiden râzı ola, vâlideynine rahmet eyleye. Âmîn yâ Muîn. Sene 1222*".).

20 **Kazasker (Abdurrahman Efendi) Câmii:** Günümüzde İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Gürani Mahallesi, Selim Sabit Sokağı'nda bulunan bu cami, "Kızıl Molla" ve "Kızıl Abdurrahman Efendi" lakaplarıyla tanınan Amasyalı Kazasker Abdurrahman Efendi (ö. 983/1575) tarafından 962/1555 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1337/1918 yılında çıkan Fatih yangınında yanarak sadece dört duvarı kalmış; 1953 yılında halkın yardımlarıyla ihya edilmiş; 1957 yılında Millet Caddesi açılırken yolda kalacağı gerekçesiyle yıktırılmış, fakat yolda kalmamış; nihayet Muhittin Cesur tarafından rahmetli eşi Kevser Cesur hayrına 2011 yılında yeniden ihya edilmiştir. İmam Birgivî'nin (ö. 981/1573) de hocalarından olan Kazasker Abdurrahman Efendi'nin hayatı ve camii hakkında bilgi için bkz. Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 28-29; Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, "Kazasker Câmii", *Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281, I, 167; (haz. İhsan Erzi), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987, I, 230-231; A. Haki Demir vd., "Kazasker Câmii", *Fâtih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler*, İstanbul: TDV Fatih Şubesi, 1991, s. 148-149; http://www.hirkaiserifvakfi.com/TR/795/Tamamlanmis-Projeler/Kazasker-Abdurrahman-Efendi-Camii.aspx [26.10.2017]; Hamit Pilehvarian, "Kaybolan Mimar Sinan Yapılarından Kazasker Abdurrahman Camii ve İhya Problemleri", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, editör: Nazlı Ferah Akıncı, s. 557-560.

21 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, (telif: 1160/1747), Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268b (الحاجي وَلِيّ الدين البكائي إمام جامع قاضي عسكر); *Şerhu'ş-Şifâ*, (telif: 1165/1751), Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre-520, vr. 296b (وَلِيّ الدين البكائيّ بن خليل إمام جامع قاضي عسكر سابق عبد الرحمن وَلِيّ الدين بن خليل البكائيّ إمام جامع قاضي عسكر, aynı varak hâmiş: الحاج أفندي); *İzâhu'l-müşkilât*, (telif: 1166/1753), Atıf Efendi-502, vr. 145a (وَلِيّ الدين البكائيّ ابن خليل إمام جامع قاضي عسكر); *İzâhu'l-mestûrât*, (telif: 1167/1754), Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 58b (شارحُ هذا الشرح الشريف: وَلِيّ الدين البكائيّ إمام جامع قاضي العسكر في دار قسطنطينيّة حماها الله تعالى عن البليّة.); *Kimyâü'l-'âşikîn*, (telif: 1167/1754), Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 24b (وَلِيّ الدين البكائيّ ابن خليل إمام جامع قاضي عسكر.); *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, (telif: 1169/1756), Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 13b (مُفسِّرُ هذا التفسير الشريف: وَلِيّ الدين البكائيّ إمام بجامع قاضي عسكر في بلدة قسطنطينيّة حماها الله تعالى عن البليّة.).

nü söyleyebiliriz. Ancak bir sonraki görevi olan Vâlide Câmii (Yeni Câmi) kürsü şeyhliğine tayin tarihini henüz tespit edemediğimizden imamlık görevinin ne zaman sona erdiğini kesin olarak söyleyemiyoruz. Kaldı ki genel olarak haftada bir gün vaaz etmekten ibaret olan vâizlik görevini imamlık göreviyle birlikte yürütmüş olması da mümkündür. Nitekim mirasının taksim edildiği belgede görüldüğü üzere,[22] vefat ettiğinde ikametgâhının Kazasker Abdurrahman Efendi Camii'nin de içinde bulunduğu Defterdâr Ahmed Çelebi Mahallesi[23] olması bu ihtimali desteklemektedir.

b) Kürsü Şeyhliği

Bükâî'nin ne zaman "**kürsü şeyhi**"[24] tayin edildiğini bilmiyoruz. Ancak "ordu şeyhi" tayin edildiğinde Vâlide Câmii/Câmii-i Cedîd[25] Şeyhi idi.[26]

c) Ordu Şeyhliği

26 Cemâziyelevvel 1182 (8 Ekim 1768) Cumartesi günü Rusya'ya karşı savaş ilan edildi.[27]

22 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 337, vr. 36 (Küçük çocuklarına vasî tayini); no: 338, vr. 37-38 (Geride kalan mallarının satılarak mirasçılarına taksimi).

23 **Defterdar Ahmed Çelebi Mahallesi:** Günümüzde İstanbul İli, Fatih İlçesi, Molla Gürani Mahallesi'nin sınırları içinde kalan bu mahalle, adını II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde iki defa defterdarlık yapan Defterdar Ahmed Çelebi'den (ö. 931/1524) almıştır. Defterdar Ahmed Çelebi'nin adıgeçen mahallede yaptırdığı mescid, Lutfi Paşa'nın (ö. 970/1563) çeşme ve hamamının yakınında bulunduğu için "Lutfi Paşa Mescidi" ve günümüzde "Lutuf Paşa Câmii" adıyla anılır olmuştur. Bilgi için bkz. Ayvansaraylı, "Lutfi Paşa Mescidi", *Hadîkatü'l-Cevami'*, I, 189-190; Demir vd., "Lutfi Paşa Mescidi", *Fâtih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler*, s. 158; İ. Aydın Yüksel, "Lütfi Paşa Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 231.

24 **Kürsü Şeyhi:** "Cuma günleri Cuma namazından sonra va'z edenler hakkında kullanılır bir tabirdir." Bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, I, 310 ("Cuma Vâizi"); II, 345 ("Kürsü Şeyhleri"); III, 158 ("Selâtin Şeyhliği"), 657 ("Zeyl Meşayihi"); Ümit Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2008-I)*, s. 167-178; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 186; İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), s. 117-145; Reyhan Akbalık, *İstanbul'da Selâtin Camii Kürsü Şeyhleri (Cuma Vaizleri) (1826-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, 2014.

25 İstanbul Eminönü'nde bulunan, XVI. yüzyılın sonlarında inşasına başlanan ve XVII. Yüzyılın ikinci yarısında tamamlanan külliyenin camii. Bilgi için bkz. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", *DİA*, XLIII, 439-442.

26 M. Münir Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978, II.A, 114-115 ("*Ve Şevvâl [Şubat 1769]'de ... ve Ordu Şeyhliği Vâlide Câmii Şeyhi Veliyyüddin Efendi'ye tevcîh kılınup, ...*"); Ahmet Rüştü Fakazlı, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, 2016, s. 40-41 ("*Mâh-ı Şevvâlü'l-Mükerrem'in yedinci günü ... ve meşîhat-i muasker Câmi-i Cedîd vâizi Veliyyüddin Efendi'ye sezâ olmağla tevcîh ü i'tâ, ve ...*"); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614 ("*Katar meşâyihinden olup Vâlide Câmii şeyhi oldu.*"); Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("*İstanbul'ca 'Katar Meşâyihi' denilen kürsü şeyhlerinden fâzıl, müttakî bir zât olup ...*").

27 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 43.

7 Şevvâl 1182 (14 Şubat 1769 Salı) günü Bükâî "**ordu şeyhi**"[28] tayin edildi.[29]

Çadır, çerge, harcırâh, koçi ve bârgîr masrafları için 40 kîse (59 guruş) verildi.[30]

24 Zilkade 1182 (2 Nisan 1769) Pazar günü ordu Davutpaşa Sahrası'ndan yola çıktı.[31]

12 Receb 1183 (11 Kasım 1769) Cumartesi günü ordu kışı geçirmek üzere Babadağı[32] kasabasına ulaştı.[33]

Babadağı'nda iken bir dilekçe yazıp, "ordu sefere çıkarken kendisine verilen harcırah ile on aydır idare etmeye çalıştığını, fakat artık iyice zarurete düştüğünü" belirterek, "yaklaşmakta olan Ramazan ayını huzur içinde geçirebilmesi için kendisine kifayet miktarı medâr-ı maâş verilmesini" talep etti[34]

28 **Ordu Şeyhi:** "Askerleri gaza ve cihada teşvik ve ordunun muzafferiyetine dua için bulundurulanlar hakkında kullanılır bir tabirdir." Bilgi için bkz. Pakalın, "Ordu Şeyhi", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 729; Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2008-I), s. 167-178.

29 Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, II.A, 114-115 ("*Ve Şevvâl [Şubat 1769]'de ... ve Ordu Şeyhliği Vâlide Câmii Şeyhi Veliyyüddin Efendi'ye tevcîh kılınup, ...*"); Fakazlı, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, s. 40-41 ("*Mâh-ı Şevvâlü'l-Mükerrem'in yedinci günü ... ve meşîhat-i muasker, Câmi-i Cedîd vâizi Veliyyüddin Efendi'ye sezâ olmağla tevcîh ü i'tâ, ve ...*"); Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614 ("*1182'de Ordû-yı Hümâyûn şeyhi oldu.*"); Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("*Vefâtından bir sene evvel Ordu Şeyhi olmuştu.*").

30 Ahmet Öğreten, *Mustafa Kesbî İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 1996, s. 73 ("*Şeyh-i Ordû-yi Hümâyûn. Efendî-i mûmâ ileyhe çadır ve çerge ve harc-ı râh ve koçi ve bârgîr behâsı verildi. Kise: 40*"), 205 ("*Berâ-yı sefer-i hümâyûn Ordû-yı hümâyûn Şeyhi Velî Efendi'ye harc-ı râh ve koçi ve bârgîr behâsîçün, guruş 59*").

31 Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2000, s. 20; Öğreten, *Mustafa Kesbî İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. 103, 215.

32 **Babadağı:** "Romanya'da Dobruca bölgesinin kuzeyinde eski bir Türk yerleşim merkezi." Bilgi için bkz. Münir Aktepe, "Babadağı", *DİA*, IV, 371-372.

33 Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 87.

34 *BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129 ("*Devletlû, necâbetlû, bîkesâna merhametlû, sâhibü'd-Devleti'l-'Aliyye, ve hâdimü'ş-Şerî'ati'l-Muhammediyye, ve zü'ş-şefekati ve'l-merhameti'l-vefiyye, edâmeha'llâhü te'âlâ bi's-se'âdeti'l-ebediyye, ve ebkâhü fi makâmihî bi'l-fehâmeti's-sermediyye, keremkâr-ı arzıhâl-i dâî-i dîn ü devlet-i dirîneleri oldur ki bu dâî-i muhlis-ı kadîmleri me'mûren asâkir-i makrûn bi'n-nusret ve livâ-i şerîf ile İslâmbol'dan hurûcumuz vaktinde vaz'-ı Kânûn-i Kadîm ve resm-i 'âdî üzere eslâfımıza verilen harcırâh-ı mu'ayyene verilmişdi. Ol günden bu âna dek on aydır tesviye-i umûr edip inşâallâhü Te'âlâ haseb-i hâlimizi ve zarûret-i umûrumuzu bir kimseye ilân etmeksiz makarr-ı me'vâmıza gideriz derken ??? ve'l-kader 'kul küllün min indillâh' âyet-i kerîmesi mısdâkınca kışlak ??? dîn ü devlet-i kadîm-i muhlisinizin def'-i zarûreti lâ-büd sene-i sâbıkın ??? ahvâli perişan 'inâyetlû bu dâ'ilerine mürüvvetlû efendimizin ma'lûm ??? eden se'âdetlû şehr-i siyâmımızı alâ vechi't-ta'zîm dutup safâ-i ??? el-bâl ez dil-i cân efendimin duâ-i hayrında olmak bâbında hezâr ??? cesâret olundu. Bâkî kerem men lehü'l-emrindir. Mine'l-muhlisi'd-dâ'î ??? vâiz-i ordû-yi ??? nusrete makrûn ???*" [Soru işaretli olan yerler yırtıktır.]).

ve talebi uygun görülerek 18 Şaban 1183 (17 Aralık 1769 Pazar) günü kendisine 150 kuruş verilmesi için Baş Muhasebe'ye emir çıktı.[35]

7- Vefatı

Osmanlı ordusunun kışı geçirdiği Babadağı kasabasından çıkış hazırlıkları sürerken, önce 9 Muharrem 1184 (5 Mayıs 1770) Cumartesi günü **Sipâhiler Ağası Ali Bey** vefat ederek kasabada bulunan Sultan Bayezid Han Câmii'nin haziresine defnedildi.[36] Ertesi, 10 Muharrem 1184 (6 Mayıs 1770) Pazar günü de **Bükâî** vefat etti ve yerine Halvetî-Cerrâhî meşâyihinden **Hâfız Mustafa Efendi**[37] (ö. 1208/1793-94) tayin edildi.[38]

35 *BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129 ("*Arz-ı bendeleridir ki, Ordû-yi Hümâyûn Şeyhi sâhib-i arzıhâl Veliyyüddîn Efendi dâ'îleri eslâfı misillû meştâda def'-i zarûretîçün Ordû-yi Hümâyûn hazînesinden mikdâr-ı kifâye kendüye medâr-ı ma'âş i'tâ buyurulmasını istid'â eder. Ma'lûm-i devletleri buyuruldukda sâdır olan fermân-ı 'âlîleri mûcebince sâbıkı üzere def'-i zarûretîçün yüz elli guruş verilmek üzere Baş Muhâsebeye kayd olunup tezkiresi verilmek bâbında fermân devletlû 'inâyetlû Sultanım hazretlerinindir. Tezkire verile. Fî 18 Ş. Sene 1183. İmza*").

36 Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 117 ("*Mevkib-i Hümâyûn'un Babadağı meştâsından hurûc ideceği esnâda ordû-yı hümâyûn'da sipâhiler ağası olan Ali Beğ'in bir mikdar mizâcında inhirâf vâki' olmağla ... ve şehr-i Muharremü'l-Harâm'ın dokuzuncı Sebt günü metâ'-ı gurûr-ı çend-rûze-i dünyeviyyeyi bekâ-yı ebedî'ye ibdâl eyleyüb, ten-i mağfiret-endûdı Babadağı kasabasında vâki Sultan Bâyezîd Hân Câmi'-i Şerîfi hazîresinde kendüsünden mukaddemce vefât iden dâmâdları mektûbî-i sadra'zamî ser-halîfesi Abdülhamîd Efendi merkadi civârına defn olundu. ...*"); Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*, II, 46 ("*... bilfiil sipâhiler ağası olan Ali Beğ ... mâh-ı mezkûrun dokuzuncu günü destkeş-i 'âlem-i fânî ve 'âzim-i semt-i câvidânî oldu. ...*"); Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, II.B, 26-27 ("*der Muharrem [Mayıs 1770], ve vefât-ı Ağa-yı Sipâhiyân Ali Bey, birader-i Sadr-ı âzam der ordu, ve vefât-ı Şeyh-i Ordu Bükâî Velîyüddin Efendi, ve nasb-ı şeyh-i Halvetiyye Hâfız Mustafa Efendi, ve ...*"), 38 ("*ve sadr-ı âzamın birâderi olup, Sipâhiler Ağası olan Ali Bey orduda raht-keş-i kişver-dâr-ı bekâ olup, ...*").

37 Hâfız Mustafa Efendi ve kurduğu "Ordu Şeyhi Tekkesi (/Yesârîzâde Tekkesi/Yeşil Tekke" hakkında bilgi için bkz. Tabibzâde Zâkir Şükrü, *Derûn-i İslâmbol'da Hânkâhlar Beyânındadır*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K0075, vr.6b; a. mlf., "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihi", Neşre hazırlayan: Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 4, Haziran 1980, s. 61; Mehmet Cemal Öztürk, *Şeyh Nûreddin Cerrâhî (K.S.) ve Cerrâhiye Tarikatı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999, s. 30-32, 100-102; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 83, 90; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 183, 194-195, 652-653; Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, s. 211-212.

38 Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 117 ("*... Mîr-i mûmâ-ileyhin vefât eylediğinin irtesi Bazar günü ordû-yı hümâyûn şeyhi Bekâi [doğrusu: Bükâî] Veliyyüddîn Efendi dahi vefât itmeğle, yerine Mevkib-i Hümâyûn'da mevcûd tarîkat-ı Halvetiyye meşâyihinden Hâfız Mustafa Efendi ordu şeyhi nasb olundu.*"); Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*, II, 46 ("*... Bir gün sonra ordu şeyhi Bükâyî Velî Efendi dahi hayât-ı müsteâr-ı dünyeviyye ile handân iken derd-i nâgeh-zuhûr ile giryân ve ol dahi cânib-i âhirete revân olub, ordu meşîhati ile meşâyih-i Halvetiyyeden Hâfız Mustafa Efendi kesb-i mâye-i arzû-mend eyledi.*"); Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, II.B, 26-27 ("*der Muharrem [Mayıs 1770], ve vefât-ı Ağa-yı Sipâhiyân Ali Bey, birader-i Sadr-ı âzam der ordu, ve vefât-ı Şeyh-i Ordu Bükâî Velîyüddin Efendi, ve nasb-ı şeyh-i Halvetiyye Hâfız Mustafa Efendi, ve ...*"), 38 ("*... ordu şeyhi olan Velîyüddin Efendi, ertesi gün kezâlik terk-i beytü'l-ahzân-ı cism-i gamgîn eyledi.*").

Bükâî geride eşi **Nefîse Hatun bint Mahmûd**, oğulları **Osman Efendi** ve **Feyzullah Molla** ile kızları **Âişe Molla**, **Habibe Molla** ve **Hadice**'yi bıraktı. 2 Safer 1184 (28 Mayıs 1770 Pazartesi) günü önce henüz küçük olan Feyzullah Molla ile Hadice'ye anneanneleri **Hadice Hatun bint Hasan** vasî tayin edildi;[39] sonra da mirasçıların ve vasînin talepleri üzerine malları satılarak hak sahiplerine taksim edildi.[40]

II- ESERLERİ

Velûd bir müellif olduğu anlaşılan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla: Tefsir (1 adet); hadis, siyer ve şemâil (4 adet); akâid ve kelâm (3 adet); fıkıh (3 adet); İslâm tarihi, vaaz ve irşâd (4 adet); ve Arap dili (3 adet) alanlarında, çoğu risâle ebadında 18 eser kaleme almıştır.

Bükâî'nin eserlerinden beşi Türkçe, diğerleri Arapçadır. Türkçe olanların da mukaddimeleri; en azından besmele, hamdele ve salveleleri Arapçadır. Öte yandan Arapça olanların da pek çok yerinde Türkçe nazımlar yer almaktadır.

Sonraki dönemde yazılan kaynaklarda/araştırma eserlerinde Bükâî'nin vefât ettiği yerin "İstanbul", tarihin "1183 (1769-70)" gösterilmesi hatalıdır: Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614 ("*1183 Muharrem'inde irtihal eyledi.*"); Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("*1183 İstanbul'da irtihâl etti.*"); Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn va âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: 1955, II, 501 (vefat yerini belirtmiyor); Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75; Ali Rıza Karabulut vd, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*, Kayseri: Dâru'l-Akabe, ty., V, 3887.

39 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 337, vr. 36 ("*Mahmiyye-i İslâmbol'da Defterdâr Ahmed Çelebi Mahallesi ahâlisinden Ordû-yi Hümâyûn Şeyhi olup Ordû-yi Hümâyûn'da bundan akdem vefât eden eş-Şeyh Veliyyüddin Efendi b. Halîl'in sulbî sağîre oğlu Feyzullah ve sulbiyye sağîre kızı Hadîce'nin tesviye-i emirlerine kıbel-i Şer'den bir vasî nasbı lâzım ve mühim olmağın emânet ile ma'rûfe ve istikamet ile mevsûfe ve her vechile vasiyyet 'uhdesinden gelmeğe kadire idiği zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmî müslimîn haberleriyle lede'ş-Şer'i'l-Enver zâhir ve nümâyân olan sağîrân-ı mezbûrânın min kıbeli'l-ümm ceddeleri işbu bâisetü'l-kitâb Hadîce Hâtun ibnet-i Hasan, Hâkim Efendi Hazretleri sağîrân-ı mezbûrânın vakt-i rüşd ü sedâdlarına değin tesviye-i emirlerine vasî nasb u tayin buyurduklarında ol dahi ber vech-i muharrer vesâyet-i mezbûreyi kabul ve hizmet-i lâzimelerini kemâ yenbağî edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğin mâ-vaka' bi't-taleb ketb olundu. Fî 2 Saferü'l-Hayr sene 1184.*" [Şâhidlerin isimleri]). Bükâî'nin eşi sağ olduğu halde anneannenin vasî tayin edilmesi, o eşin Bükâî'nin ikinci eşi olup çocukların annesi olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

40 *İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri*, no: 338, vr. 37-38 ("*Mahmiyye-i İslâmbol'da Defterdâr Ahmed Çelebi Mahallesi ahâlisinden Ordû-yi Hümâyûn Şeyhi olup hâlen Ordû-yi Hümâyûn'da bundan akdem vefât eden eş-Şeyh Veliyyüddin Efendi b. Halîl'in verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Nefîse Hâtun ibnet-i Mahmud ile sulbî kebîr oğlu Osman Efendi ve sulbiyye kebîre kızları Âişe Molla ve Habîbe Molla'ya sulbî sağîr oğlu Feyzullah Molla ve sulbiyye sağîre kızı Hadîce'ye mühasıra olduğu şer'an zâhir ve mukarrer olduktan sonra; sağîrân-ı mezbûrânın min kıbeli'l-ümm ceddeleri ve tesviye-i emirlerine bâ hüccet mansûbe vasîleri Hadîce Hâtun ibnet-i Hasan ve mezbûrûn Nefîse Hâtun ve Osman Efendi ve Âişe Molla ve Habîbe Molla talep ve ma'rifetleriyle tahrîr ve bey' ve taksîm olunan terike-i Merhûm-i mezbûrdur ki ber vech-i âtî zikr olunur. Fî 2 Safer sene 1184.*" [Belgenin devamında terikenin listesi verilerek herbirine kıymet biçilmiştir. Buna göre 67 kitap = 50.757 akçe; 10 ev eşyası/giyecek ve 60.000 nakit = 68.140 akçe; Toplam: 118.897 akçe miras kalmış; Mehir borcu, vergi ve satış işlemleri için 12.647 akçe çıkarılmış; geriye kalan 106.250 akçe mirasçılar arasında ferâiz hükümlerine göre taksim edilmiştir.]).

Eserlerinde daha çok, mesleği olan imâmlık ve vâizlikten kaynaklandığı anlaşılan, vaaz ve eğitim üslûbu kendini göstermektedir. Bu çerçevede şiire ayrı bir önem verdiği görülmektedir; bir kısmı kendisine ait olan pek çok şiir eserlerine serpiştirilmiştir. İfâdelerinde kendi cümlelerinden çok "Rabbânî âlimler"in ibârelerini tercih etmektedir. Eserlerinin çoğunun müellif nüshaları bulunmadığı için kesin bir dille söyleyememekle beraber, özellikle Arapça ibârelerinde kendisinden kaynaklandığı anlaşılan bazı gramer hatalarına rastlanmaktadır.

Bükâî'nin eserlerinin nüshalarının oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Yurt içinde İstanbul başta olmak üzere, Ankara, Balıkesir, Burdur, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Manisa, Tokat ve Trabzon'da; yurt dışında ise Kudüs, Mekke, Medîne ve Riyad'da çeşitli eserlerinin nüshalarına rastlanmaktadır.

Bu bölümde Bükâî'nin eserlerini önce konularına göre kısımlara ayıracak, ardından her bir kısma giren kitapları kendi içinde mümkün olduğu kadar kronolojik bir şekilde tanıtmaya çalışacağız.

A- TEFSİRE DAİR ESERİ

Bükâî'nin tefsire dair sadece bir eserini tespit edebildik:

- Tefsîru Sûreti'l-İhlâs/Erbeûne Hadîsen fî Fazîleti Sûreti'l-İhlâs

(تفسير سورة الإخلاص/أربعون حديثا في فضيلة سورة الإخلاص)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında da zikredilen[41] bu çalışma, İhlâs Sûresinin tefsirine dairdir.

Mukaddimeden sonra beş kısımdan oluşmaktadır.

Birinci Kısım: Sebeb-i nüzûlü.

İkinci Kısım: Âyetlerinin, kelimelerinin ve harflerinin sayısı.

Üçüncü Kısım: İsimleri.

Dördüncü Kısım: Manaları.

Beşinci Kısım: Fazîletleri.

41 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("*Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*"); Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42, II, 946 ("*Al-ÐadiÐ al-arba'Ðn fî bayân faÐa'il sÐrat al-IÐlâÐ*"; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 501 ("*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*"); a. mlf., *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul: MEB Yayınları, 1945 (1. Cilt), 1947 (2. Cilt), I, 306 ("*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*"); Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118 ("*el-Ehâdîsü'l-erbeûn fî beyâni fezâili Sûreti'l-İhlâs*"); Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75 ("*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*"); Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887("*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*").

Bükâî'nin, isim vermeden dönemin **Şeyhülislâm**'ına[42] ithâf etmek üzere kaleme aldığı bu eserin iki yazma nüshasını tespit edebildik.[43] Ayrıca Kuveyt'te Latîfe Ali Ahmed Abdurrahman tarafından bu kitap üzerine yüksek lisans seviyesinde bir tahkik çalışması da yapılmıştır.[44]

Ferağ kaydına göre, Evâil-i (1-10) Şâban 1169 (1-10 Mayıs 1756) tarihinde akşamla yatsı arasında telifi tamamlanmıştır.[45]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي بيّن ذاتَه بالأَحَد، وأظهر صفاتِه بالصَّمَد، ونَزَّهَه عن الشَّبِيهِ والوالد والولد. والصلاة والسلام على خَيْرِ خَلْقِه مُحَمَّد، وعلى آله وأصحابه الذين يُمْدَحُونَ بالقرآنِ المُمَجَّد. **وبعد**: فلَمَّا رأيتُ رغبةَ مَفْخَرِ العلماء العظام، ...، أعني به: منبعَ العلمِ والحِلْمِ والأدب، ...، **مولانا شيخَ الإسلام والدين**، ...، والْتِفَاتَه إلى العلماء والضعفاء، وخصوصا إلى هذا البائس الفقير الحقير **ولي الدين البكائي**، حتى قال لي: «اجلس»، فجلست امتثالا لأمره، فآنستُ من جانبه نورًا، ...، فتفكَّرتُ ذاتَ يومٍ في وُصْلَةِ جنابِ حضرتِه، ولقاءِ ذاتِه، ولم يكن لي هديةٌ تَلِيقُ بصفاتِه، غير أنْ أُهْدِيَ له عُجَالَةً وافيةً، ...: فأَرَدْتُ أنْ أُفَسِّرَ سُورَةَ الإخلاص، بعَوْنِ الله المَلِكِ الخَلَّاص، ...، ورَتَّبْتُها على خمسةِ أقسامٍ: **القسم الأول**: في ذكرِ سببِ نزولِها. **والقسم الثاني**: في ذكرِ عددِ آياتِها وكلماتِها وحروفِها. **والقسم الثالث**: في ذكرِ أسمائِها. **والقسم الرابع**: في ذكرِ مَعانيها. **والقسم الخامس**: في ذكرِ فضائلِها.

42 Bükâî, *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 1b-2a; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1, vr. 10b-11a.
Eserin tamamlandığı tarih, **Damadzâde Feyzullah Efendi**'nin (1112-1175/1700-1761) birinci Şeyhülislâmlık dönemine (27 Şâban 1168-28 Şevvâl 1169/8 Haziran 1755-26 Temmuz 1756) rast geliyor. Damadzâde Feyzullah Efendi hakkında bilgi için bkz. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Devhatü'l-Meşâyih mea Zeyl*, İstanbul ty., s. 99-100; *İlmiyye Sâlnâmesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, s. 528-529; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 138; Mehmet İpşirli, "Feyzullah Efendi, Damadzâde", *DİA*, XII, 525-526.

43 Bükâî, *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, 1- Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 1b-14a (Kütüphane kaydındaki adı *Erbaûne hadîsen fî fadîlet Sûreti'l-İhlâs* [أربعون حديثا في فضيلة سورة الإخلاص] şeklindedir. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur); 2- Milli kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1, vr. 10b-27a (Müstensih: el-Hâc Hüseyin Rükneddin Ebü'l-İs'âd b. el-Hâc Ahmed b. Ahmed. İstinsâh tarihi: 1237 [1821-1822]).
Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-703/2 (vr. 79a-167b)'de Bükâî adına kayıtlı olan nüsha, müellifi belli olmayan farklı bir İhlâs sûresi tefsiri olup Türkçedir ve sonu eksiktir.

44 Latîfe Ali Ahmed Abdurrahman, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâî el-müteveffâ 1183*, Kuveyt: Câmiatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008, 316 s.

45 Bükâî, *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494, vr. 13b-14a (فقد وقع الفراغ بتنميقه، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاق همة القلب وتذويقه، ومدّ يد محض الحبّ وتشويقه، برحيق عذوبة ألفاظه وتحقيقه، وكشف انتزاح الظن وتبريقه، وبسط انشراح اليقين وتشريقه، في أوائل شعبان الشريف بين العشاءين، ودعوتُ إلى الله تعالى، مستمدًّا في ساحة كرمه الذي لا يُرَدُّ السائل في بابه، ورجوتُ إجابته في حقّ النشر، والشكر على الإحسان، إنّ شكره غير مقدور، إلا أنّ العاجز بعد السعي معذور، وهو حسبي ونعم الوكيل. والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عدد ما يُرسَم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام. سبحان ربّك ربّ العزّة عما يصفون، وسلام على المرسلين، والحمد لله ربّ العالمين. آمين. سنة ٩٦١١. أموت ويبقى كل ما [قد] كتبتُه/فيا ليت من يقرأ كتابي دعا ليا//لعلي إلهي تَغْفُ عني خطيئتي/وتغفر زلّاتي وسوءَ فعاليا//).

B- HADİS, SİYER VE ŞEMÂİLE DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin hadis, siyer ve şemâile dair dört eserini tespit edebildik:

1- *Şerhu'l-Erba'în* (شرح الأربعين)

Bükâî, aşağıda tanıtılacak olan *Şerhu'ş-Şifâ* adlı eserinin 2. Cildinin ilk sayfasında, Kâdî İyâz'ın (ومُنَاصَحَتِه) ifadesini şerhederken (الدينُ النصيحةُ للهِ ولرسولِه ولكتابِه ولأئمّةِ المسلمين وعامّتِهم.) hadîs-i şerîfini zikreder ve bu hadisin manasını *Şerhu'l-Erba'în* adlı eserinde açıkladığını belirtir.[46]

Şerhu'ş-Şifâ'dan (1163/1750) önce yazıldığı ve adından kırk hadis şerhi olduğu anlaşılan bu eserin henüz herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

2- *Şerhu'ş-Şifâ* (شرح الشفاء)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149)[47] *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûkı'l-Mustafâ*[48] adlı meşhur eserinin şerhidir.

Memzûc şerh metoduyla yazılan ve iki ciltten oluşan bu çalışmanın, tespitlerimize göre, sadece 1. cildinin son sayfası ile 2. cildinden ibaret olan tek nüshası günümüze ulaşabilmiştir.[49]

Ferâğ kayıtlarına göre 1. cildin te'lifi Zilhicce 1163 (Kasım 1750) tarihinde;[50] 2. cildin te'lifi ise 15 Muharrem 1165 (3 Aralık 1751) Cuma gecesi tamamlanmıştır.[51]

46 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre Nebeviyye-520, vr. 1b (كما وَرَدَ: «الدين النصيحة لله ولرسوله ولكتابه ولأئمّة المسلمين وعامّتهم»، وقد أوضحتُ معنى هذا الحديث في «شرح الأربعين»).

47 **Kâdî İyâz:** "Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (476-544/1083-1149). Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi." Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, 116-118.

48 **eş-Şifâ:** "Kâdî İyâz'ın Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri." Eserin tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, 134-138.

49 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye-1348, Sîre Nebeviyye-520, 1a-296b (Bu nüshanın hattı Bükâî'nin Babadağı'nda yazdığı dilekçenin [*BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir.). Nüshanın tanıtımı için bkz. Nazmî el-Cu'abe, *Fihrisü mahtûtâti'l-Mektebeti'l-Hâlidiyye el-Kuds*, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1427/2006, s. 601-602.

50 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye-1348, Sîre Nebeviyye-520, vr. 1a (aynı zamanda 1. Cüz'ün son sayfası: 413a) (وقد تَمَّ نصفُ الكتاب، بعون الملك الوهّاب، ويتلوه «القسم الثاني»، الذي ليس له ثانٍ، في هذا الباب، عند أرباب الألباب. حَرَّرَ هذا الكتاب، بعون الله الوهاب، الشيخ ولي الدين، تحريرًا في ذي الحجة سنة ٣٦١١.).

51 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre Nebeviyye-520, vr. 296b (قد وقع الفراغ من تحرير هذا الشرح الشريف، بعون الله الملك اللطيف، فللّه الحمد على الإتمام، والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عددَ ما يُرسَم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام. وقد ختمتُ هذا الشرحَ اللطيف، بعون الملكِ الرؤوف، في ليلة الجمعة بعد العشاء خمس عشر في المحرّم الشريف، في سنة خمس وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. سَوَّدَه الفقيرُ الحقير، المعترف بالعجز والتقصير، ولي الدين البكائي بن خليل، إمام جامع قاضي العسكر، غفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهاب. سبحانَ ربّك ربِّ العزّة عمّا يَصِفون، وسلام على المرسلين، والحمد لله رب العالمين. اللهم صلِّ وسلِّم على محمّدٍ وعلى آله وأصحابه أجمعين. تمت سنة 5611 م.).

Dört kısımdan oluşan *eş-Şifâ*'nın ikinci kısmının şerhiyle başlayan 2. Cildin başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين، ذي الجلال والإكرام، الذي يجب أن يبدأ بذكره المرام، ويختم بشكره الكلام. (**القسم الثاني: فيما يجب على الأنام، من حقوقه صلى الله عليه وسلم**) أي: «القسم الثاني من «كتاب الشفاء في حقوق المصطفى»: في بيان ما يجب على المُكلَّفين من حقوق خاتمِ النبيّين وسيّدِ المرسلين». (**قال القاضي أبو الفضل رحمه الله**:) يعني: **المص**. (**وهذا**) أي: «القسم الثاني». (**قسمٌ**) أي: «عظيمٌ». (**لَخَّصْنَا فيه الكلامَ**،) أي: «اقتصرنا واختصرنا». (**في أربعة أبوابٍ على ما ذكرناه**) أي: «وَفْقَ ما قرّرناه وحرّرناه». (**في أوّل الكتاب**، ...) ...

3- *Îzâhu'l-Müşkilât* (إيضاح المشكلات)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, İmâm Tirmizî'nin (ö. 279/892)[52] *eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye*[53] adlı meşhur eserinin şerhidir.

Bükâî'nin bazı zekî öğrencileri ve büyük insanların isteği üzerine kaleme alınan ve memzûc şerh metoduyla yazılan bu eserin iki nüshasını tespit edebildik.[54]

Ferâğ kaydına göre 25 Cemâziyelevvel 1166 (30 Mart 1753) Cuma günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır.[55]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين. الحمد لله الذي أسّس قواعدَ الإسلام، وشهّر أركانها وأحكمها بأتمِّ الإحكام. والصلاة والسلام على سيدنا محمّدٍ المرسلِ إلى كافّة الخاصّ والعامّ، وعلى آله وأصحابه الوارثين بهُداه والحافظين له عن العلل والأسقام، صلاةً متّصلةً متواترةً متسلسلةً بالحسن إلى يوم القيام.

52 **İmâm Tirmizî:** "Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (209-279/824-892). Kütüb-i Sitte'den el-Câmiu's-sahîh'in müellifi, muhaddis." Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *DİA*, XLI, 202-204.

53 **eş-Şemâilü'n-Nebeviyye:** Tirmizî'nin Hz. Peygamber'in şemâiline dair eseri." Eserin tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, 500-501.

54 Bükâî, *İzâhu'l-müşkilât*, 1- Âtıf Efendi-502, vr. 1b-145a (Müellifin nüshasından istinsâh edilmiş. Müstensih: Mustafa b. Ahmed el-Hüseynî eş-Şâzelî et-Tarablusî. İstinsâh Tarihi: 7 Cemâziyelevvel 1178 [1 Kasım 1764] Perşembe gündüz); 2- Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/1, vr. 0b-158b (Müellifin te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsâh tarihi yoktur. Bu nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ammâr b. Saîd Temâlet, *Fihrisü mahtûtâti'l-hadîsi'ş-şerîf ve 'ulûmih*, 1. Baskı, Medine: Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, 1422/2002, s. 99, no: 279.).

55 Bükâî, *İzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502, vr. 144b-145a (وقد ختمتُ هذا الشرحَ اللطيف، بعون الله الرحيم الرؤوف، في يوم الجمعة وقت الضحى خمس وعشرين في جمادى الأولى في سنة ستة وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. وقد سوّده الفقير الحقير، المعترف بالعجز والتقصير، ولي الدين البكائي بن خليل، إمام جامع قاضي عسكر، غفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولمن نظر فيه فوجد تحريفا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهاب. ودعوتُ في نشر هذا الكتاب. شهادة أنْ لا إله إلا الله، وأنَّ محمدا رسول الله. اللهم أجب دعوتي، واقْضِ حاجتي، بحرمة سيّد الكونين، في الدنيا والآخرة. آمين. والصلاة والسلام على سيد المرسلين. تم.).

أما بعد: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغنيّ، **وليّ الدين بن خليل البكائيّ**، ... الساكن بمدينة **قسطنطينية** ...: لمّا كان «**كتاب الشمائل الشريف**» ... لمولانا ... **أبي عيسى محمّد بن عيسى الترمذيّ** ... ولذا سألني بعضُ أذكياء طلابي وكبار الأناس أن أشرحه شرحا مختصرا مفيدا ... فأجبتُ إلى مسؤولهم ... فسمَّيتُه: «**إيضاح المشكلات**» ... فقال **المصنِّف**: (**بسم الله الرحمن الرحيم**) جمع بينهما في أوّل كتابه: موافقةً للكتاب الكريم، والذكر الحكيم، وامتثالًا لقوله عليه الصلاة والسلام: ...

4- *Nûru'l-Ebsâr fî Hakki'l-Ebrâr* (نور الأبصار في حق الأبرار)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında da zikredilen[56] bu çalışma, Peygamber Efendimiz'in rüyada görülmesine dairdir.

Bir "mukaddime" ve beş "kısım"dan oluşmaktadır.

Mukaddime'de, besmele, hamdele ve salvele'den sonra eserin te'lif sebebi, adı ve bölümleri zikredilmiştir (vr. 1b-2a).

Birinci Kısım: Resûlüllâh'ın rüyada görülmesi hakkındadır (vr. 2a-3b).

İkinci Kısım: Resûlüllâh'ın rüyada görülmesinin sebebi hakkındadır (vr. 3b-7b).

Üçüncü Kısım: Resûlüllâh'ı bilinen sûretiyle veya başka sûrette görenler hakkındadır (vr. 7b-8b).

Dördüncü Kısım: Resûlüllâh'ın rüyada müjdelenmesi hakkındadır (vr. 8b-11b).

Beşinci Kısım: Mü'minlerin rüyaları hakkındadır (vr. 11b-20b).

Bükâî'nin, kardeşlere ve dostlara bir hediye olması için kaleme aldığı bu risâlenin sadece bir nüshasını tespit edebildik.[57]

Ferâğ kaydına göre, evâhir-i (21-30) Rebîulevvel 1171 (3-12 Aralık 1757) seher vaktinde tamamlanmıştır.[58]

Başı şöyledir:

56 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 501; a. mlf., *İzâh*, II, 683; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

57 Bükâî, *Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*, Medîne, Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mahmûdiyye-2694/4, vr. 1b-20b (Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok. Her risâlenin varak numaralarının 1'den başladığı anlaşılıyor.).

58 Bükâî, *Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*, Medîne, Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mahmûdiyye-2694/4, vr. 20b (فوقع الفراغ بتنميقه، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاق همة القلب وتذويقه، برحيق عذوبة ألفاظه وتحقيقه، في يد عبد الضعيف مؤلفه، غفر الله له ولوالديه ولأستاذه ولتلاميذه، في أواخر ربيع الأول وفي وقت السحر الأبرك، وزمان الأيمن، ودعوتُ فيه إلى الله تعالى مستمِدًّا في ساحة كَرَمِه الذي لا يردُّ السائل في بابه، ورجوتُ إجابته في حقّ النشر، وهو حسبي ونعم الكيل. وصلى الله على سيدنا محمد أفضلِ نَبِيٍّ وأكرمِ رَسُول، وعلى آله وأصحابه أجمعين. سنة ١٧١١).

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي أرسل رسولَه رحمةً للعالَمين، وجعل رؤيته في المنام بشارةً للعاشقين. والصلاة والسلام على سيد المرسلين، وعلى آله وصحبه أجمعين. **أما بعد**: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغنيّ، **وليّ الدين البكائيّ**، ... الساكن في المدينة **القسطنطنيّة** ...: لمّا كان الرؤيةُ لمن رأى في منامٍ رسولَ الله صلَّى الله عليه وسلَّم سببًا لدخول الجنّة المأوى، ...: فقد خلج ببالي، وخطر في خيالي، أنْ أذكر في «رؤيتِه صلَّى الله عليه وسلَّم، وسائرِ ملحقاته» بعضَ ما وجدتُه في تصانيفِ بعض العلماء الربانية، ... وهديةً إلى الإخوان، وتحفةً للخُلَّان، ... وسمَّيتُ هذا الكتابَ بـ: «**نور الأبصار في حق الأبرار**» ... ورتَّبته على خمسة أقسام. **القسم الأول**: في رؤية رسول الله صلَّى الله عليه وسلَّم في المنام، **القسم الثاني**: في ذكر سبب رؤيته صلَّى الله عليه وسلَّم، **القسم الثالث**: في ذكر من رَآه صلَّى الله عليه وسلَّم على صفته الشريفة المعروفة المخصوصة به أو غيرها، **القسم الرابع**: في ذكر كونه مُبَشَّرًا في رؤياه صلَّى الله عليه وسلَّم، **القسم الخامس**: في ذكر رؤيا المؤمنين في المنام ...

C- AKÂİD VE KELÂMA DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin akâid ve kelâma dair üç eserini tespit edebildik:

1- *Kimyâü'l-Âşikîn* (كيمياء العاشقين)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Allahü Teâla'nın 99 isminin (Esmâ-i Hüsnâ) şerhine dairdir.

Mukaddimeden sonra esmâ-i hüsnâ ile ilgili bazı âyet ve hadisler zikredilip açıklandıktan sonra tek tek isimlerin şerhine geçilir.

Bükâî'nin bazı zekî öğrencileri ve büyük insanların isteği üzerine kaleme alınan bu eserin sadece bir nüshasını tespit edebildik.[59]

Ferâğ kaydına göre, 16 Ramazan 1167 (7 Temmuz 1754) Pazar günü gecenin üçte birinde telifi tamamlanmıştır.[60]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين، الذي لا إله إلا هو، له الأسماء الحسنى، من أحصاها دخل الجنة في الحسنى، ومن تخلّق بها تفوّق بها في العقبى، على الدرجات العليا وغاية القصوى. والصلاة والسلام الأكمل الأتمّ، على سيّدنا محمّدٍ المصطفى صلَّى الله عليه وسلَّم، الذي له المقام المحمود الأعلى، ولواء الحمد والشفاعة الكبرى، للمُذنِبين العاصين من أهل المَعصية والهوى، وعلى

59 Bükâî, *Kimyâü'l-'âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 1b-25a (Müstensih: Bükâî'nin öğrencisi el-Hâc Hasan b. el-Hacı Mustafa. İstinsâh Tarihi: 1168 [1754-55]).

60 Bükâî, *Kimyâü'l-'âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 24b (وقد ختمتُ هذا الشرحَ اللطيف، بعون الله الرحيم الرؤوف، في ليلة الأحد في وقت ثلث الليل ستة عشر في رمضان الشريف في سنة سبعة وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. وقد سوّده الفقير الحقير، المعترف بالعجز والتقصير، وليّ الدين البكائيّ بن خليل، إمام جامع قاضي عسكر، غفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولمن نظر فيه فوجد تحريفا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهاب. ودعوت في نشر هذا الكتاب. اللّهم أجب دعوتي، واقْضِ حاجتي، بحرمة سيّد الكونين في الدنيا والآخرة، آمين آمين آمين، وبحرمة طه ويس. والصلاة والسلام على سيّد المرسلين. أموت ويبقى كل ما قد كتبتُه/فيا ليت من يقرأ كتابي دعا ليا//لعلي إلهي تَعْفُ عني خطيئتي/وتغفر زلاتي وسوءَ فعاليا//.).

آله وأصحابه نجوم الهدى، ومصابيح الدجى، من اقْتَدَى بهَدْيِهم اهتدى. **أمَّا بعدُ**: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، **وليّ الدين بن خليل البكائيّ**، ... الساكن في مدينة **القسطنطينيّة** الطيّبة ...: لمّا كان «التَّخَلُّقُ بأسماء الله الحسنى» سببًا لدخول جنّة المَأوى ... ولذا قد سألني **بعضُ أذكياء طلابي وكبار الأناس** أنْ أشرحها شرحًا مختصرًا مفيدًا ... فأجبتُ إلى مسؤولهم ... وسمَّيتُ هذا الكتاب بـ: «**كيمياء العاشقين**» ... ونحن نذكر إنْ شاء الله تعالى قبلَ الشروع إلى المنى، بعضَ الفوائدِ المتعلّقة بأسماء الله الأعلى، من كتابِ الله تعالى وأحاديثِ محمّدٍ المصطفى صلَّى الله عليه وسلَّم. أوَّلُها: ...

2- *'Uyûnü'l-Ahbâr* (عيون الأخبار [في حق أشراط الساعة])

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, kıyamet alâmetlerine dairdir.

Mukaddimeden (vr. 1b-2a) sonra iki "kısım"dan oluşmaktadır.

Birinci kısım: Küçük alâmetler (vr. 2a-8a).

İkinci kısım: Büyük alâmetler (vr. 8a-32a).

İkinci kısım da her biri bir alâmete tahsis edilen on kısma ayrılmıştır.

Bükâî'nin, kardeşlere hediye, dostlara hatıra olmak üzere yazdığı bu risalenin sadece bir nüshasını tespit edebildik.[61]

Ferağ kaydına göre 1171 (1757-58) yılında telifi tamamlanmıştır.[62]

Başı şöyledir:

[هذه الرسالة] بسم الله الرحمن الرحيم [عيون الأخبار]. الحمد لله الملك الستّار، الذي بيده الْمُلْكُ وهو الواحد القهّار. والصلاة والسلام على سيّد الأنبياء وسند الأبرار، وعلى آله وأصحابه الأخيار. **أمَّا بعد**: فيقول المفتقر إلى ربِّه الغنيّ، **وليّ الدين بن خليل البكائيّ**، ...: لمَّا أَخْبَرَ في كتابه الواحدُ القهّارُ، بقوله عزّ وجلّ في سورة القمر: ﴿اقتربت الساعةُ﴾ الآية، ...، وأَخْبَرَ حبيبُه المختارُ، بقوله صلَّى الله عليه وسلَّم: «أنا والساعةُ كهاتين» الحديث، ...: فقد خلج ببالي، وخطر في خيالي، ذاتَ يوم أنْ أتتبَّع في **تصانيفِ بعض العلماء الربانية** في حقِّ أشراط الساعة الصغرى والكبرى من كتب الأحاديث، فتتبّعتُ بعونه ومَنِّه تعالى، ...، فأردتُ رسالةً في حق أشراط الساعة، لتكون هديةً للإخوان، وتذكرةً للخُلَّان، فسمَّيتُ هذه الرسالة: «**عيون الأخبار**»، وجعلتُها مشتملةً على قسمين، **القسم الأول**: في علامات الصغرى، **القسم الثاني**: في علامات الكبرى، ...

61 Bükâî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, Bağdatlı Vehbi-319, vr. 1a-32a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

62 Bükâî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, Bağdatlı Vehbi-319, vr. 8a (فقال العبد الضعيف معاشر هذا التأليف: لقد شاهدنا بعضَ الأشراط –ممَّا في هذه الأحاديث المذكورة– في بلدةِ القسطنطينية في سنة إحدى وسبعين ومائة وألف مِنْ: غُلُوّ الزنا، كَمُلَ تأليفُ الكتاب، بحمد الله الملكِ الوهّاب، وصلواتُه على محمدٍ خاتم النبيين،) 32a (وفُشُوّ الفجور، وشُرْب الخمور، ... وعلى آله وصحبه أجمعين، نسأل الله العظيم، ربَّ العرش العظيم، أنْ يتوفّنا مسلمين، وأنْ يُلحِقنا بالشهداء والصالحين، وأنْ يجعلنا من عباده المتّقين المفلِحين الفائزين، ويجعلَ ما كتبناه خالصا لوجهه بمَنِّه وكرمه، وأنْ ينفعنا به ووالدينا ومن كتبه وقرأه. آمين. إنّه سميعُ الدعاء قريبٌ مجيبٌ. سنة ١٧١١.).

3- *'Akâidü'l-Ebrâr ve Hilâfühâ 'Akâidü Ehli'n-Nâr* (عقائد الأبرار وخلافها عقائد أهل النار)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Bükâî'nin, İmâm Birgivî'nin *Vasiyetnâme*si[63] tarzında kaleme aldığı anlaşılan vasiyetidir.

Besmele, hamdele, salvele ve mukaddimesi Arapça; devamı Türkçe olan bu eserin, şu ana kadar, sadece ilk sayfası bulunan bir nüshasını tespit edebildik.[64]

Eserin sadece ilk sayfası bulunduğu için ne müellifin ne de müstensihin ferâğ kaydı tespit edilebildi. Dolayısıyla, şu anda, yazılış tarihiyle ilgili herhangi bir şey söyleme imkânımız bulunmamaktadır.

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه ثِقَتِي. الحمد لله المَلِك الستَّار، الذي بيده الْمُلْكُ وهو الواحدُ القهَّار. والصلاة والسلام على سَيِّدِ الأنبياء وسَنَدِ الأبرار، وعلى آله وأصحابه الأخيار. **أمّا بعد**: فهذه وَصِيَّةُ الفقيرِ الحقيرِ، المعترفِ بالعجز والتقصير، **وَلِيِّ الدِّينِ الْبُكَائِيِّ**، عفا [الله] عنه للصِّبْيَانِ، وأهلِ القُرَى والبُلدان، كَتَبَها بالتُّرْكِيَّةِ لِيَعُمَّ نفعُها، فسَمَّيْتُها: «**عقائد الأبرار وخلافها عقائد أهل النار**».

Fî Beyâni'l-Îmâni ve'l-İslâm: Îmân ve İslâm birdir. İkisi dahi Hazret-i Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Hazret-i Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemîn indinden getirdiği şeyleri kalp ile inanıp ve dil ile ikrar etmektir. **Fî Beyâni Sıfati'l-Îmân:** Sıfatü'l-îmân icmâlen altıdır. (آمنت بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر وبالقدر خيره وشره من الله تعالى والبعث بعد الموت.). **Fî Beyâni Sıfati'l-Îmân Tafsîlen:** (آمنت بالله): Ben Allâh-ı Azîmü'ş-Şân'a inandım, îmân getirdim. Birdir. Zâtında ve sıfâtında bir şeye benzemez. Kemâl sıfât ile muttasıftır. Noksân sıfatlardan berîdir ve münezzehtir...

D- FIKHA DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin fıkha dair üç eserini tespit edebildik:

1- *İzâhu'l-Mestûrât* (إيضاح المستورات)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, İmâm Birgivî'nin (ö. 981/1573)[65] namazda ta'dîl-i erkâna dair olan *Mu'addilü's-salât* adlı meşhur eserinin şerhidir.

63 Herkes için gerekli olan itikad, ibâdet ve ahlâk konularını (ilmihâl) vasiyet tarzında anlatan Türkçe bir eser. Tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Arslan, *İmâm Birgivî ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 77-82.

64 Bükâî, *'Akâidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ 'akâidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797, vr. 2b (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. Sadece vr. 2b bu esere aittir. Diğer iki eser: 1- *Risâle fî beyâni ıskâti's-salât* [vr. 3a-3b, 18a. İlk sayfası eksik.], 2- Hac ve Umreyle ilgili Türkçe bir risâle [15a-17b, 5a-14b, 4a-4b. Muhtemelen ilk sayfası ile son sayfası eksik.]).

65 **İmâm Birgivî:** Mehmed b. Pîr Ali b. İskender el-Birgivî (929-981/1523-1573). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *DİA*, VI, 191-194.

Bükâî'nin öğrencilerinin isteği üzerine kaleme alınan ve memzûc şerh metoduyla yazılan bu eserin iki nüshasını tespit edebildik.[66]

Ferâğ kaydına göre, Evâil-i (1-10) Rebîulâhir 1167 (26 Ocak-4 Şubat 1754) seher vaktinde telifi tamamlanmıştır.[67]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين. الحمد لله الذي رفع أسماء العلماء بفعل الحسنات، وفرض على العباد خمس الصلوات، وجعلها نورًا وبرهانًا ونجاةً للمؤمنين والمؤمنات. والصلاة والسلام على محمَّدٍ خير المخلوقات، وعلى آله وأصحابه المُقتبِسين من المِشكات. **أمّا بعد**: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغنيّ، **وليّ الدين بن خليل البُكائيّ**، ... الساكن في مدينة **قسطنطينيّة طيّبة** ...: فلمّا كان كتابُ «**مُعَدِّل الصلاة**» كتابًا فاخرًا، ... لمولانا ... **محمد بن پير علي الْبِرْكِوِيّ** ... ولذا أردتُ تعليمَه لطلّابي، ... فسمّيتُه «**إيضاح المستورات**» ... فقال **المصنِّف**: (**بسم الله الرحمن الرحيم**) جمع بين البسملة والحمدلة في أوّل كتابه موافقةً للكتاب الكريم والذكر الحكيم، وامتثالًا لقوله عليه السلام: «كلُّ أمرٍ ذي بَالٍ لم يُبْدَأْ ببسم الله فهو أَبْتَرُ»، ...

2- *Risâle fî beyâni ıskâtı's-salât* (رسالة في بيان إسقاط الصلاة)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, "kişinin vefâtından sonra, malından fakirlere fidye verilerek namaz borçlarının düşürülmesi" manasındaki "ıskât-ı salât" işleminin tatbik kaidelerine dairdir.

Bu eser, Bükâî'nin, dönemindeki bazı imamların ıskât-ı salât ve diğer hukukullâh ve hukuku'l-ibâdla ilgili vasiyetleri şer'-i şerîfe aykırı bir şekilde uyguladıklarını duyması üzerine kaleme alınmıştır.

Besmele, hamdele ve salvelesi Arapça; devamı Türkçe olan bu eserin şu ana kadar, birinin mukaddimesi eksik olmakla birlikte, iki nüshasını tespit edebildik.[68]

66 Bükâî, *İzâhu'l-mestûrât*, 1- Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2, vr. 160b-211a (Müellifin ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 2- Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 1b-58b (Kütüphane kaydında risalenin adı: *İzahu'l-Mustevrat ala Muaddili's-Salat* şeklindedir. Müellifin ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur. Ancak te'liften ferâğ kaydında verilen 1195/1781 yılı istinsah tarihi olmalıdır.).

67 Bükâî, *İzâhu'l-mestûrât*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2, vr. 211a (ووقع الفراغ بتنميقه، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاق همة القلب وتذويقه، ومزيد محض الحبّ وتشويقه، برحيق عذوبة ألفاظه وتحقيقه، وكشف انتراح الظّنّ وتبريقه، وبسط انشراح اليقين وتشريقه، في أوائل ربيع الآخر في وقت السحر، ودعوتُ إلى الله تعالى مستمِدًّا في ساحة كَرَمِه، الذي لا يُردّ السائل في بابه، ورجوتُ إجابتَه في حقّ النشر، وهو حسبي ونعم الكيل. وصلّى الله تعالى على سيّدنا محمدٍ أفضل نَبِيّ وأكرم رُسُل وسلّم تسليمًا كثيرًا، وعلى آله وأصحابه الطيّبين الطاهرين، وعلى التابعين لهم بإحسانٍ إلى يوم الدين. آمين بجاه سيّد المرسلين. سنة سبع وستين ومائة وألف.); Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 58b (Bu nüshada ay ve gün aynı, fakat yıl olarak 1195/1781 [سنة خمس وتسعين ومائة وألف] tarihi görülüyor. Ancak ibarenin akışına göre telif tarihi olması gereken bu tarih, müellifin vefâtından sonraki bir zamana rast gelmektedir. Dolayısıyla müstensihin, müellifin teliften ferağ kaydındaki tarihi değiştirerek istinsahtan ferağ kaydına dönüştürmeye teşebbüs ettiği anlaşılmaktadır.).

68 Bükâî, *Risâle fî beyâni ıskâtı's-salât*, 1- Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 168b-171a (Müstensih: Hâfızu'l-Kur'ân Mehmed Emîn. İstinsâh tarihi: 17 Zilkâde 1169 [13 Ağustos

Müellifin ferâğ kaydı yoktur. Müstensihin ferâğ kaydına göre 17 Zilkâde 1169 (13 Ağustos 1756) tarihinde istinsâhı tamamlanmıştır.[69] Dolayısıyla eser, bu tarihten önce yazılmış olmalıdır.

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي خلق الحياة والمَمات، ورفع أسماء العلماء بفعل الحسنات، ووجّب على العباد إسقاط الصلاة. والصلاة والسلام على محمّدٍ خير المخلوقات، وعلى آله وأصحابه المقتبِسين من المِشْكات [التاء للمشاكلة]. **أمّا بعدُ**:

İhvân-ı mü'minîne mâlumdur: Bu dünya dâr-ı bî-bekâ olup, âkıbet bu dâr-ı fenâya gelenler dâr-ı bekâya irtihalleri meczûm ve muhakkaktır. Binâen alâ zâlik her mü'min ve mü'mineye lâzımdır ki kendi elinden geldiği kadar bu dünyada a'mâl-i sâlihaya sa'y, husûsan kendûden sonra kalub munkatı' olmayacak amele ikdâm eyleye ki hakkında vârid olmuştur: *ed-Dünyâ mezra'atü'l-âhire*. Bu hadîs-i şerîfin fahvâsı üzere bu dünyada herkes ne ekerse dâr-ı bekâda onu biçer. Ve dahi sadaka-i câriye ve kendi fevt olup munkatı' olmayan a'mâl-i sâlihaya ve ıskât-ı salâtını ve üzerinde olan hukûkullâh ve hukûku'l-ibâd vasiyyet etmeği ve böylece amel edenler hakkında Hak Celle ve 'Alâ tarafından nice nice müjdeler vârid olduğuna binâen bu fakîru'l-hakîr el-mu'terifu bi'l-aczi ve't-taksîr **Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî** teemmül ve tefekkür edip, zamanımız eimmelerinden yakînen ilim lâhık olup, meyyitin ıskât-ı salât ve sâir hukûkullâh ve hukûku'l-ibâd içün vasiyyet eylediği vasâyânın tenfizi Şer'-i Şerîf üzere olmayıp, hilâf-ı Şer' üzere olduğu istimâımız olup, mü'min karındaşlarımıza terahhumen bu fakîr ve hâdim-i ümmet-i Muhammed, kütüb-i mu'teberâttan ıskât-ı salât hakkında vech-i meşrû' üzere üç sûret ihrâc edip, ıskât-ı salâtın, devir ve sâir hukûkâtın tenfizi beyân olundu. Hemân Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri amel etmesini eimme ve cümle mütasaddîye nasîb eylesin. Âmîn. ...

3- Hac ve Umre Risâlesi

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, hac ve umre hakkındadır.

1756]); 2- *'Akâidü'l-ebrâr ve hilâfühâ 'akâidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797 (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. 3a-3b, 18a varakları bu esere aittir [Müstensih adı yoktur. Risâlenin sonunda normalde te'lif tarihi olması gereken 1172/1758-59 tarihi bulunmaktadır. Ancak diğer nüshanın istinsâh tarihi bile bundan önce olduğuna göre, bu tarihin de yine istinsah tarihi olması gerekir.]. Diğer iki eser: 1- *'Akâidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ 'akâidü ehli'n-nâr* [vr. 2b. Sadece ilk sayfası mevcut.], 2- Hac ve Umre Risâlesi [vr. 15a-17b, 5a-14b, 4a-4b. İlk ve son sayfaları eksik.]).

69 Bükâî, *Risâle fî beyâni ıskâtı's-salât*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 171a (قد تَمَّ هذه النسخة المباركة في الأسكدار وقت السير من يد عبد الضعيف المحتاج إلى ربه محمد أمين الشهير بـ«حافظ القرآن». ٧١ ذي القعدة سنة ٩٦١١.).

Eser bir "mukaddime", yirmi bir "fasıl" ve bir "fürû'" dan oluşmaktadır. Başlıkları şöyledir:

Mukaddimenin sadece beşinci fasıldan itibaren konu başlıklarının verildiği son kısmı mevcuttur (vr. 15a).

Evvelki Fasıl: Hacc-ı şerîf farz olup da terk edenin ukûbetini beyân eder (vr. 15a-15b).

İkinci Fasıl: Haccedene ne kerâmet verilir ânı beyân eder (vr. 15b).

Üçüncü Fasıl: Haccın farzlarını beyân eder (vr. 15b).

Dördüncü Fasıl: Haccın vâciblerini beyân eder (vr. 15b-16b).

Beşinci Fasıl: Haccın sünnetlerini beyân eder (vr. 16b-17a).

Altıncı Fasıl: Mîkâtları beyân eder (vr. 17a).

Yedinci Fasıl: İhrâm ahvâlini beyân eder (vr. 17a-17b).

Sekizinci Fasıl: Muhrime haram olan eşyaları beyân eder (vr. 17b, 5a).

Dokuzuncu Fasıl:Muhrime işlemesi câiz olan nesneleri beyân eder (vr. 5a).

Onuncu Fasıl: Hatunlar ihrâmını beyân eder (vr. 5a-5b).

On Birinci Fasıl: Sabîlerin ihrâmını beyân eder (vr. 5b).

On İkinci Fasıl: Cinâyetler ve keffâretler ahvâlini beyân eder (vr. 5b-7a).

On Üçüncü Fasıl: Kurban ahvâlini beyan eder (vr. 7a-7b).

On Dördüncü Fasıl: Mekke-i Mükerreme'ye duhûl ve tavâf ahvâlini beyân eder (vr. 7b-9a).

On Beşinci Fasıl: Sa'y ahvâlini beyân eder (vr. 9a).

On Altıncı Fasıl: Mekke'den Arafat'a gitmek ahvâlini beyân eder (vr. 9a-10a).

On Yedinci Fasıl: Arafat'tan Müzdelife'ye gitmek ahvâlini beyân eder (vr. 10a-10b).

On Sekizinci Fasıl: Minâ'da bayram günü ahvâlini beyân eder (vr. 10b-11b).

On Dokuzuncu Fasıl: Hacc'dan fâriğ oldukda umre etmek ahvâlini beyân eder (vr. 11b-12a).

Yirminci Fasıl: Tavâf-ı vedâ ahvâlini beyân eder (vr. 12a-12b).

Yirmi Birinci Fasıl: Medîne-i Münevvere'de kabr-i şerîfi ziyâret etmek ahvâlini beyan eder (vr. 12b-14b).

Fürû‘: Hacc-ı şerîfe müteallik olan mesâil-i müteferrika beyân eder (vr. 14b, 4a-4b).

Mevcut kısmı Türkçe olan bu eserin, şu ana kadar, muhtemelen ilk sayfası ile son sayfası eksik bir nüshasını tespit edebildik.[70]

Eserin ilk ve son sayfaları bulunmadığı için ne müellifin ne de müstensihin ferâğ kaydı tespit edilebildi. Dolayısıyla, şu anda, yazılış tarihiyle ilgili herhangi bir şey söyleme imkânımız bulunmamaktadır. Aynı sebepten dolayı eserin başını verme imkânımız da yoktur.

E- İSLÂM TARİHİ, VAAZ VE İRŞÂDA DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin İslâm tarihi, vaaz ve irşâda dair dört eserini tespit edebildik:

1- *Ravzatü'r-reyâhîn* (روضة الرياحين) ve Tetimmesi: *Münşe'âtü'l-mülûk* (منشآت الملوك)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında da zikredilen[71] bu çalışma, Hulefâ-i Râşidîn'in menkıbelerine dairdir. Bazı kaynaklarda "*Menâkıb-i Çehâryâr-i Güzîn*" adıyla da zikredilmektedir.

Birkaç versiyonu olduğu anlaşılan eser, anahatlarıyla bir "mukaddime", her biri dokuzar fasıldan meydana gelen dört "bâb", bir "furû‘" ve "*Münşe'âtü'l-mülûk*" adı verilen bir "tetimme"den oluşmaktadır.

Mukaddimede besmele hamdele ve salveleden sonra; müellifin adı, hangi padişah zamanında telif edildiği, telif sebebi, eserin adı, bölümlerin başlıkları ve mukaddimenin Arapça, devamının Türkçe yazılmasının sebebi yer almaktadır.

Birinci bâb: Hz. Ebû Bekir; 1. Fasıl: Şemâli, 2. Fasıl: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasıl: İsmi ve künyesi, 4. Fasıl: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasıl: Fazîletleri, 6. Fasıl: Mağara kıssası, 7. Fasıl: Kerâmeti, 8. Fasıl: Cömertliği, 9. Fasıl: Ömrü ve vefâtı.

İkinci bâb: Hz. Ömer; 1. Fasıl: Şemâli, 2. Fasıl: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasıl: İsmi ve künyesi, 4. Fasıl: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasıl: Fazîletleri, 6. Fasıl: Cesâreti, 7. Fasıl: Kerâmeti, 8. Fasıl: Cömertliği, 9. Fasıl: Ömrü ve vefâtı.

70 Bükâî, *'Akâidü'l-ebrâr ve hilâfühâ 'akâidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797 (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. 15a-17b, 5a-14b, 4a-4b varakları bu esere aittir. Diğer iki eser: 1- *'Akâidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ 'akâidü ehli'n-nâr* [vr. 2b. Sadece ilk sayfası mevcut.], 2- *Risâle fî beyâni ıskâti's-salât* [vr. 3a-3b, 18a. Sadece ilk sayfası eksik.]).

71 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46 ("*Ravzatü'r-reyâhîn – Menâkıb-i Çehâr-Yâr-i Güzîn*"); Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 501; Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887.

Üçüncü bâb: Hz. Osman; 1. Fasıl: Şemâli, 2. Fasıl: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasıl: İsmi ve künyesi, 4. Fasıl: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasıl: Fazîletleri, 6. Fasıl: Hayâsı, 7. Fasıl: Kerâmeti, 8. Fasıl: Cömertliği, 9. Fasıl: Ömrü ve şehâdeti.

Dördüncü bâb: Hz. Ali; 1. Fasıl: Şemâli, 2. Fasıl: Müslüman oluş sebebi, 3. Fasıl: İsmi ve künyesi, 4. Fasıl: Hilâfet müddeti ve adâleti, 5. Fasıl: Fazîletleri, 6. Fasıl: Cesâreti, 7. Fasıl: Kerâmeti, 8. Fasıl: Cömertliği, 9. Fasıl: Ömrü ve şehâdeti.

Furû': Ehl-i Sünnet'in Hulefâ-i Râşidîn hakkındaki itikadları.

Tetimme (*Münşe'âtü'l-mülûk*): Sultanlara nasihatler.

Mukaddimesi Arapça, devamı Türkçe olan bu eserin şu ana kadar, biri başından eksik olmak üzere, beş nüshasını tespit edebildik.[72]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla mukaddimesinde **Sultan III. Osman**'ın anıldığı[73] *Ravzatü'r-reyâhîn* ve tetimmesi *Münşe'âtü'l-mülûk*'ün ilk versiyonu 9 Rebîulevvel 1169 (13 Aralık 1755) Cuma gecesi Yatsıdan sonra tamamlanmıştır.[74]

72 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, 1- Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 5b-94b (*Menâkıb-i Çehâryâr-i Güzîn* adıyla kayıtlı. İkinci risâle olmakla birlikte varak numaraları 1'den başlıyor. Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok. Kitabın tetimmesi olan *Münşe'âtü'l-mülûk* yok.); 2- Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 1b-68b (*Ravza*), 68b-75a (*Münşe'ât*) (Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok.). 3- Hacı Mahmud Efendi-4511, vr. 1b-39a (*Ravza*'nın 3. bâbının 9. Faslı ile başlıyor.), 39b-48b (*Münşe'ât*) (Bu nüshada bazı problemler var. Şöyle ki vr. 39a'da *Ravza*'nın telif tarihi olarak "9 Rebîulevvel 1171 Cuma gecesi yatsıdan sonra [21 Kasım 1757 Pazartesi]" verilmiş. Ancak dikkat edilirse hem milâdî karşılığındaki gün tutmuyor [Cuma gecesi-Pazartesi] hem de diğer nüshalardaki tarihlere göre, ay gün ve vakit aynı, sadece yıl farklı [1169-1171]. Dolayısıyla bu 1171 tarihi istinsâh tarihi olmalı. Vr. 48b'in iki kenarındaki istinsahtan ferâğ kaydında ise "müstensih: Defter-i Hâkânî kâtibi Mustafa Sabri; istinsah tarihi: 5 Cemâziyelâhir 1191 [11 Temmuz 1777 Cuma]" veriliyor. Sonuç itibariyle sadece tek rakamı [سبعين – تسعين] farklı olan bu tarihlerden [1171-1191] biri diğerinden tahrif edilmiş olmalı. Bu nüshadaki son bir tuhaflık ise herhangi bir açıklama yapılmadan metnin sonunda verilen 16 Muharrem 1224 [3 Mart 1809 Cuma] tarihidir.); 4- Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 1b-86a (*Ravza+Münşe'ât* [vr. 78a-86a]) (Müstensih: es-Seyyid Abdullah b. el-Hâc Sâlih Efendi. İstinsah tarihi: 6 Receb [11]70 [27 Mart 1757 Pazar]. Metnin sonunda da bir tarih veriliyor: Gurre-i [1] Cemâziyelâhir 1179 [15 Kasım 1765 Cuma]), 86b-94a (*Münşe'ât*) (Müstensih adı yok. İstinsah tarihi: Gurre-i [1] Cemâziyelâhir 1179 [15 Kasım 1765 Cuma]); 5- Darülmesnevi-144M, vr. 5a-114b (*Ravza*), 115a-138a (*Münşe'ât*) (Müstensih adı yok. İstinsâh Tarihi: 1180 [1766-67].).

73 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 6b; Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 2b. (... السلطان عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان ابن السلطان محمد خان).

74 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 94a-94b (Bu nüshanın sonunda *Münşe'âtü'l-mülûk* yok); Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 68a-68b. (قد وقع الفراغ من تحرير هذا الكتاب الشريف، بعون الله الملك اللطيف، فللّه الحمد على الإتمام، والشكر على الإحسان، إن شكره غير مقدور، إلا أن العاجز بعد السعي معذور، والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عدد ما يرسم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام، في ليلة الجمعة بعد العشاء تسعة في ربيع الأولى في سنة تسعة وستين ومائة وألف من الهجرة النبوية. قد غفر الله وليَّ الدين ولوالديه ولأستاذه، ولمن نظر فيه فوجد تحريفا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، نعم المولى ونعم الوهَّاب. ودعوتُ في نشر هذا الكتاب. اللّهم أجب دعوتي، بحرمة سيّد المستطاب، آمين. أموت ويبقى كل ما قد كتبتُه/فيا ليت من يقرأ كتابي دعا ليا//لعلي إلهي تَعْفُ عني خطيئتي/وتغفر زلاتي وسوءَ فعاليا//.).

Mukaddimesinde **Sultan III. Mustafa**'nın anıldığı[75] *Ravzatü'r-reyâhîn*'nin ikinci versiyonu 1177 (1763-64) yılında;[76] içinde **Sultan III. Mustafa**'nın anıldığı[77] *Münşe'âtü'l-mülûk*'ün ikinci versiyonu ise 1178 (1764-65) yılında tamamlanmıştır.[78]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله وكفى، [و]سمع الله لمن دعا، ولا غاية له في الآخرة والأولى، ويعلم السِّرَّ وأخفى، ربَّنا آتِنا من لدنك رحمةً وهَيِّئْ لنا من أمرنا رَشَدا. والصلاة والسلام على شمسِ الضحى، بدرِ الدُّجَى، خيرِ الورى، صاحبِ ﴿قاب قوسين أو أدنى﴾، وعلى آله وأصحابه وأزواجه وأولاده وعشيرته الْأَمْثَى، الذين اختاروا الرفيقَ الأعلى، وآثروا الآخرة على الأولى، وخلفائِه الراشدين المُرشِدين المَهديّين الذين وَصَلُوا إلى الملأ الأعلى، فزَيَّنَ الله بهم شرعَ حبيبه المصطفى، وأبقى إلى يوم الْجَزَى، ويعلي [/وعلى] كل يوم وأمسى، وأَيَّدَ وشَيَّدَ واستحكم بحرمتهم **دولةَ آل عثمان** إلى نزول **عيسى**، ومن سلك إلى طريقتهم [/طريقهم] وأحبَّهم وتأدَّب بتأديبهم بقولٍ وفعلٍ وعدلٍ: من النار نجا، ودخل جنةَ المأوى، ونال فيها الدرجة العليا [/العلى]، ومن أبغض بهم وتخلَّف بقولهم وفعلهم وعدلهم نعوذ بالله تعالى: دخل إلى جهنَّمَ وِرْدَى. **أمَّا بعدُ**: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغني، **الشيخ وليُّ الدين بن خليل البكائيّ**، ... الساكن بمدينة **القسطنطينيّة** الطيّبة ... في عصرِ مَنْ هو ... **السلطان عثمان خان ابن السلطان مصطفى خان ابن السلطان محمد خان** [/... **السلطان مصطفى خان ابن السلطان أحمد خان ابن السلطان محمد خان**] ...: هذا ما سنح للخاطر العليل، والفكر الكليل، مع قلة البضاعة، وقصور الاستطاعة، ومع ضيق البال، وفرط الملال، فإني أردتُ أنْ أتشبَّث أوراقًا في حقِّ چار يار گزينكْ ... فتصدَّيتُ لمناقب چار يار گزين، رضوان الله تعالى عليهم أجمعين ... فسمَّيتُه «**روضة الرياحين**» ... لففتُ هذا الكتاب، على أربعة الأبواب، ...

2- *Sirru'l- Ümme* (سرّ الأمة)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında *Sirâcü'l-ümme fî menâkıbi'l-eimme* (سراج الأمة في مناقب الأئمة)[79] ve *Serâ'iru'l-ümme fî menâkıbi'l-eimme* (سرائر

75 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 2a-2b; Darülmesnevi-144M, vr. 6a. (... السلطان مصطفى خان ابن السلطان أحمد خان ابن السلطان محمد خان ...).

76 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 85b (Bu nüshanın mukaddimesinde Sultan III. Mustafa'nın adı zikredilmesine rağmen ferâğ kaydında [vr. 85b] yine ilk versiyonun tarihi [1169/1755] veriliyor. İstinsah tarihi: Ǧurre-i [1] Cemâziyelâhir 1179/15 Kasım 1765); Darülmesnevi-144M, vr. 114b (وقد وقع الفراغ من تحرير هذا الكتاب الشريف، بعون الله الملك اللطيف، فللّٰه الحمد على الإتمام، والشكر على الإحسان، إن شكره غير مقدور، إلا أنَّ العاجز بعد السعي معذور، والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عدد ما يُرسَم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام، في سنة سبعة وسبعين ومائة وألف. فغفر الله له ولوالديه ولأستاذه، ولمن نظر فيه فوجد تحريفا وأصلحه، ولجميع المؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، (نعم المولى ونعم الوهَّاب. تمَّت بعون الله تعالى.

77 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Darülmesnevi-144M, vr. 121b-122a (دخي فضلكله لطف ايدوب إلهي/ /اولاسك سن مصطفى خانك پناهي//إلهي ايليوب لطف عبادي/بغشله عالمه سلطان مصطفايي//).

78 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Darülmesnevi-144M, vr. 138a (تمَّت الكتاب التاريخ المصنوف سنة ٨٧١١ بعناية الملك، تحريرًا في سنة ٠٨١١، تمَّت الكتاب بعون الله تعالى. م م م م م.).

79 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 501; a. mlf., *Îzâh*, II, 6; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

الأئمة)[80] adlarıyla zikredilen bu çalışma, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, önde gelen üç öğrencisi ve diğer üç mezhep imamının menkıbelerine dairdir.

Mukaddimeden (vr. 1b-2a) sonra üç "fasıl" ve bir "hâtime"den oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri (17 vecihtir. 1. Vecih: Doğumu, 2. Vecih: İsmi ve Nesebi, 3. Vecih: Annebabasının verası, 4. Vecih: Hayatının ilk devresi, 5. Vecih: Verası, 6. Vecih: Karşılaştığı sahâbîler, 7. Vecih: Zekâsı, 8. Vecih: Ferâseti, 9. Vecih: Duâsı ve münâcâtı, 10. Vecih: Güvenilirliği ve dindarlığı, 11. Vecih: Kerâmetleri, 12. Vecih: Cömertliği, 13. Gece kalkıp hatimle namaz kılması, 14. Vecih: Rüyası, 15. Vecih: Rüyada görülmesi, 16. Vecih: Sorular ve cevaplar, 17. Ölüm sebebi) (vr. 2a-27a).

İkinci Fasıl: İmâm-ı Âzam'ın en bilgili, en eski ve meşhur talebeleri (3 kavildir. 1. Kavil: İmam Ebû Yûsuf, 2. Kavil: İmam Muhammed, 3. Kavil: Dâvûd-i Tâî) (vr. 27a-31a).

Üçüncü Fasıl: Diğer üç mezhep imamının menkıbeleri (3 kavildir. 1. Kavil: İmam Şâfiî, 2. Kavil: İmam Ahmed b. Hanbel, 3. Kavil: İmam Mâlik) (vr. 31a-36b).

Hâtime: Müellifin itikad ve ameldeki mezhebi (vr. 36b-38a).

Bükâî'nin, havâs ve avâmma hediye olmak üzere yazdığı bu kitabın sadece bir nüshasını tespit edebildik.[81]

Ferağ kaydına göre 1170 (1756-57) yılında telifi tamamlanmıştır.[82]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي الذي جعل العلم زَيْنًا للعلماء، وسراجًا للأئمّة في ظلمة الظلماء، وهديةً للمهتدين كالنجوم في جَوّ السماء، وسلاحًا على القاصدين والأعداء، فصاروا في الدين ينابيعَ الحكم، وفي الشريعة مصابيحَ الظلم، عفا الله عنهم السيئاتِ، وضاعف الله لهم الحسناتِ، ورَفَعَ لهم في جَنَّاتِه الدرجات، كما أَخْبَرَ في كتابه عَالِمُ السِّرِّ والخفيات: ﴿والذين أوتوا العلم درجات﴾. والصلاةُ والسلام على شفيع العُصاة، وعلى آله وأصحابه [الذين] نالوا في روضات الجنَّات، وفازوا عن نيران الدَّركات. **أمَّا بعدُ**: فيقول المفتقر إلى رحمة ربه الغنيّ، **وليّ الدين بن خليل البكائيّ**، عفا عنهما:

80 Bağdatlı, *İzâh*, II, 9.

81 Bükâî, *Sirru'l-ümme*, Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Mikrofilm no: 3867-FH), vr. 1b-38a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

82 Bükâî, *Sirru'l-ümme*, Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Mikrofilm no: 3867-FH), vr. 37b-38a (الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي ق لولا أن هدانا الله. وقد بلغ مناقبُ الأئمة الأربعة بالإتمام على يد مؤلِّفه وليّ الدين بن خليلٍ البكائيّ، غفر الله لهما ولأستاذه، ولمن دعا إليه، وللمؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، وهو حسبي ونعم الوكيل، وصلّى الله على سيدنا محمدٍ أفضلِ نبي وأكرمِ رسل، وسلّم تسليمًا كثيرًا، وأصحابِه الطيّبين الطاهرين، وعلى التابعين لهم بإحسانٍ إلى يوم الدين، بجاه سيّد المرسلين، سنة سبعين ومائة وألف من هجرة النبوة.).

فلما رأيتُ أكثرَ الناس لا يعلمون مذهبَهم في العمل، واشتغالَهم بما لا ينفعهم، وإعراضَهم عما يُقرِّبهم إلى خالقهم: فقد خلج ببالي، وخطر في خيالي، أن أُعَلِّمَ لهم مذهبَ **الإمام الأعظم، والهمام الأقدم، وسراج الأمّة**، ليكون هديةً إلى الخاصَّة والعامَّة، وباعثًا في روضات الجنَّة، فتوكَّلتُ على الله له الإحسانُ والمِنَّة، فسمَّيتُ هذه الرسالة: «**سِرَّ الْأُمَّةِ**»، وجعلتُها مشتملةً على ثلاثةِ فصولٍ. **الفصل الأول**: في مَنْقَبَةِ الإمام الأعظم، ومرتبةِ الهمام الأفخم، وارثِ علوم المرسلين، سراجِ المِلَّةِ والدين، سلطانِ علماء الغرب والشرقين، وبرهانِ فقهاء العرب والعراقين. **الفصل الثاني**: في مناقب أعلمِ تلاميذه وأقدمِهم ومشهورهم. **الفصل الثالث**: في مناقب أئمة الثلاثة: مالك بن أنس المدني، ومحمد بن إدريس الشافعي، وأحمد بن حنبل البغدادي.

3- *İhyâü'l-Kulûb* (إحياء القلوب)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma Ümmet-i Muhammed'e dairdir.

Mukaddimeden (s. 33-34) sonra üç "bâb"dan oluşmaktadır.

Birinci Bâb: Ümmet-i Muhammed'in Fazîletleri (s. 35-74).

İkinci Bâb: Ümmet-i Muhammed'in Özellikleri (s. 75-90).

Üçüncü Bâb: Ümmet-i Muhammed'in Amelleri (s. 91-111).

Bükâî'nin, kardeşlere hediye, dostlara hatıra olmak üzere yazdığı bu risalenin, şu ana kadar iki yazma nüshası ile Saîd Abdülfettâh tarafından yapılan tahkikli neşrini tespit edebildik.[83]

Ferağ kaydına göre 11 Zilkade 1173 (25 Haziran 1760) tarihinde telifi tamamlanmıştır.[84]

Başı şöyledir (s. 33-34):

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه ثِقَتِي. الحمد لله الذي أرسل حبيبَه رحمةً للعالَمين، وأنزل عليه القرآنَ المُبين، وجعل أُمَّتَه خيرَ الأمم السالفين. والصلاة والسلام على خيرِ خلقِه محمّدٍ الأمين، وعلى آله

83 Bükâî, *İhyâü'l-kulûb*, 1- Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/1, vr. 0b-9a ((Bu nüshanın hattı Bükâî'nin Babadağı'nda yazdığı dilekçenin [*BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir. Nüshanın tanıtımı için bkz. Muhammed b. Seyyid Ahmed Mutîurrahmân vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtûtâti Mektebeti'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf*, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1426/2006, III, 1244, no: 4557.); 2- Câmiatü'l-Kahire-15386, 30 vr. (Nüshanın başından ve sonundan fotoğraflar için bkz. Bir sonraki maddede zikredilecek neşir, s. 21-29); 3- thk. Saîd Abdülfettâh, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1414/1993, 158 s. (metin, s. 32-111).

84 Bükâî, *İhyâü'l-kulûb*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/1, vr. 9a; Tahkikli neşir, s. 29 (yazmanın son sayfasının resmi), 111 (وقد وقع الفراغ من فضائل الأمة المرحومة الطيبة الممدوحة، [على يد مؤلِّفه وليّ الدين البكائيّ بن خليل، غفر الله لهما ولأستاذه]، ولمن دعا إليه، وللمؤمنين والمؤمنات، يوم يقوم الحساب، وهو حسبي ونعم الوكيل، وصلّى الله [تعالى] على سيّدنا محمدٍ أفضل النبي وأكرم الرسل، وسلّم تسليما كثيرا، وأصحابِه الطيّبين الطاهرين، وعلى التابعين لهم بإحسانٍ إلى يوم الدين، بجاه سيّد المرسلين، [والحمد لله ربّ العالمين]، في [١١ ذي القعدة] سنة ٣٧١١هـ.).

وصحبه أجمعين. **أمَّا بعد**: فيقول أفقرُ عباد الله الغنيّ العليّ، وأَحْوَجُهم إلى غفرانِه وعفوِه الجليّ، ولطفِه الخفيّ، المدعوُّ بين أمثاله وإخوانه بلفظ: «**ولي الدين البُكائي**»، ...: لمَّا أَخْبَرَ اللهُ تعالى في شَرَفِ هذه الأمة في كتابه المبين: ﴿كنتم خيرَ أمَّة ...﴾ [**سورة آل عمران**: ٠١١/٣] الآية، وأَخْبَرَ رسولُ الله صلَّى الله عليه وسلَّم في شأنِ أُمَّتِه في «**الْمَصَابِيحِ**» أنه قال: «مَثَلُ أُمَّتِي مَثَلُ الْمَطَرِ، لا يُدْرَى: أَوَّلُه خيرٌ أم آخِرُه؟ ...» الحديث: فقد خَلَجَ ببالي، وخطر في خيالي، ذاتَ ليلةٍ في شهرِ الْغُفْرَانِ، بعِنَايَةِ المَنَّان، أنْ أَكْتُبَ رسالةً مُجملةً في شَرَفِ الْأُمَّةِ المرحومة هديّةً للإخوان، وتذكرةً للخُلَّان، فسمّيتُ هذه الرسالةَ: «**إحياء القلوب**»، وجعلتُها مشتملةً على ثلاثةِ أبوابٍ، **الباب الأول**: في ذكر فضائلها، **الباب الثاني**: في ذكر خصائصها، **الباب الثالث**: في ذكر أعمالها...

4- *Ravzatü'l-Cenne [fî Hakki'l-Mesâcid]* (روضة الجنة [في حق المساجد])

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma mescidler hakkındadır.

Mukaddimeden (vr. 10b) sonra beş "fasıl"dan oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: Mescidlerin fazîleti hakkındadır (vr. 10b-12b).

İkinci Fasıl: Mescidlere hürmet hakkındadır (vr. 12b-13b).

Üçüncü Fasıl: Mescid inşâ edenin fazîleti hakkındadır (vr. 13b-14a).

Dördüncü Fasıl: Cemâatin fazîleti ve cemâati terkedenin sıkıntısı hakkındadır (vr. 14a-15b).

Beşinci Fasıl: Mescidlerde özürsüz olarak dünya kelâmı konuşmak hakkındadır (vr. 15b-17b).

Bükâî'nin, kardeşlere, havâs ve avâmma hediye, Cennet bahçelerine vesîle olmak üzere yazdığı bu risalenin, şu ana kadar sadece bir nüshasını tespit edebildik.[85]

Ferağ kaydına göre, Evâhir-i (21-30) Cemâziyelevvel 1174 (29 Aralık 1761-7 Ocak 1762) tarihinde akşamla yatsı arasında telifi tamamlanmıştır.[86]

Başı şöyledir:

85 Bükâî, *Ravzatü'l-cenne*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/2, vr. 10b-17b (Bu nüshanın hattı Bükâî'nin Babadağı'nda yazdığı dilekçenin [*BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir. Nüshanın tanıtımı için bkz. Muhammed b. Seyyid Ahmed Mutîurrahmân vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtûtâti Mektebeti'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf*, III, 1266, no: 4658.).

86 Bükâî, *Ravzatü'l-cenne*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/2, vr. 17b (فقد وقع الفراغ بتنميقه، بحسن عون الله وتوفيقه، ووثاق همّة القلب وتذويقه، في يد عبد الضعيف مؤلّفه، غفر الله له ولوالديه ولأستاذه ولتلاميذه، في أواخر جماذي الأول في بين العشاءين، وهو العفوّ الغفور، وصلّى الله على سيدنا محمدٍ أفضل نَبِيّ وأكرم رُسُلٍ، وعلى آله وأصحابِه أجمعين، سنة ١١٧٤. م.).

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه ثِقَتِي. الحمد لله الذي أضاف المساجدَ إلى ذاتِه الكريم، وأَذِنَ أنْ تُرفَع ويُذْكَرَ فيها اسمُه العظيمُ، وجَعَلَها كرَوْضَاتِ الْجَنَّةِ النعيمِ. والصلاة والسلام على محمّدٍ الذي خُلُقُه العظيمُ، وعلى آلِه وأصحابِه الّذين نالوا بمُدَاوَمَةِ المَساجد إلى دار المقيم. **أمّا بعد**: فيقول المفتقر إلى رحمة رَبِّه الغنيّ، **وليّ الدين البُكائيّ**، ...: ولَمّا كانت المساجدُ رَوْضَةً من رِياض الجنّة، ورَوْحَةً للمؤمنين الخاصّة: فقد خَلَجَ ببالي، وخطر في خيالي، ذاتَ يومٍ أنْ أَكْتُبَ رسالةً في حقِّ المَساجد لتَكون هديّةً إلى الخاصّة والعامّة، وباعثًا إلى رَوْضَاتِ الجنّة، ...، فسَمَّيْتُ هذه الرسالةَ: «**رَوْضَة الجنة**»، وجعلتُها مشتملةً على خمسةِ فصولٍ، **الفصل الأول**: في فضيلة المساجد، **الفصل الثاني**: في حُرْمَةِ المسجد، **الفصل الثالث**: في فضيلةِ بَانِي المسجد، **الفصل الرابع**: في فضيلة جماعة المسجد، **الفصل الخامس**: في حديث الدنيا في المسجد. ...

F- ARAP DİLİNE DAİR ESERLERİ

Bükâî'nin Arap diline dair üç eserini tespit edebildik:

1- *Hazînetü'l-Ğılmân* (خزينة الغلمان)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen[87] bu çalışma, meşhur *Emsile-i Muhtelife*'nin şerhidir.

Biyografi/bibliyografi kitaplarında *Hadîkatü'l-'ulemâ* (حديقة العلماء) adıyla zikredilen,[88] fakat şu ana kadar hiçbir nüshasını tespit edemediğimiz eser, bu olmalıdır. Pek çok nüshası bulunmasına rağmen *Hazînetü'l-ğılmân*'ın değil de bunun zikredilmesi ve el yazısında bu iki ismin birbirine karışmasının kolay oluşu bu kanaatimizi pekiştirmektedir.

Mukaddimesi Arapça, devamı Türkçe olan eserde *Emsile-i Muhtelife*'de yer alan 24 sîğa soru-cevap metoduyla şerh edilmiştir.

Bükâî'nin zeki öğrencilerinden birinin isteği üzerine kaleme alınan bu çalışmanın şu ana kadar sekiz nüshasını tespit edebildik.[89]

87 Sadece şu çalışmada adı ve iki nüshası zikrediliyor: Ali Rıza Karabulut vd, Mu'cem, V, 3887 (خزينة الغلمان في شرح الأمثلة المختلفة).

88 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 501; a. mlf., *İzâh*, I, 399; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

89 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, 1- Bağdatlı Vehbi-2046, vr. 344b-355a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 2- Yazma Bağışlar-1758, vr. 59b-72a (Müstensih: Köprü Mahallesi İmamı es-Seyyid Mehmed b. Ahmed. İstinsah tarihi: 1187 [1773-1774].); 3- Balıkesir İl Halk Ktp-42/4, vr. 69b-74a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 4- Kastamonu YEK-KHK2481, vr. 1b-14a (İstinsahtan ferağ kaydı vardır; ancak "Zilkade yatsıdan sonra" ve "Kostantiniye" ifadelerinden başka bir bilgi yoktur.); 5- Milli Ktp, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp-4166/3, vr. 19b-29a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 6- Milli Ktp, Çankırı İl Halk Ktp-81/10, vr. 146b-162a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 7- Milli Ktp, Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2, vr. 1b-18a (Müellifin nüshasından istinsah edilmiş. Müstensih adı yoktur. İstinsah tarihi: 1222 [1807-1808]. Bu nüshanın ferağ kaydını önemine binaen aynen veriyoruz: "*Bu nüsha-i şerîfi tertib eden* ***Belde-i Kostantîniyye****de vâki* ***İmâm-ı Câmi-i Kâdîasker*** *olan* ***Şeyh el-Hâc Veliyyüddin el-Bükâî*** *olmağla kendi hattıyla kitâbet olunan nüshadan istinsâh olundu. Hak Teâlâ kendiden râzı ola, vâlideynine rahmet eyleye. Âmîn yâ Muîn. Sene 1222*".);

Ferağ kaydına göre, İstanbul'da Zilkade 1160 (Aralık 1747-Ocak 1748) yılında yatsıdan sonra telifi tamamlanmıştır.[90]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد للهِ المَلِكِ الستّارِ، الكريمِ العزيزِ الغفّار، الذي بيده المُلْكُ وهو الواحدُ القهّارُ. والصلاة والسلام على سَيّدِ الأنبياء وسَنَدِ الأبرار، وعلى آله وأصحابه الأخيار. **وبعد**: فيقول المفتقر إلى رحمة رَبّه الغنيّ، **وليّ الدين بن خليل البُكائيّ**: قد سألني **بعضُ أزكياء طلابي** أنْ أجمع له شرحًا على «**الأمثلة المختلفة**»: ينطق بلسان التركيّة، ويشمل على القواعد الجزئيّة، فأَجَبْتُه، وشرحتُ على «الأمثلة المختلفة» شرحًا على الإجمال، وصدّرتُ على لسان الترجمان، فسمَّيتُه: «**خَزِينَةَ الْغِلْمَانِ**».

İ'lem: Her musannifîn de'bindendir ki kitabının evvelinde yedi şey zikretmek; üçü vâcibetü'l-isti'mâl, dördü câizetü'l-isti'mâl. Vâcibetü'l-isti'mâl olan: "*Bismillâh*" ve "*Elhamdülillâh*" ve "*es-Salât ale'n-Nebî aleyhisselâm*". Câizetü'l-isti'mâl olan: "*İsm-i kitâb*", "*fenn-i kitâb*", "*ta'dâd-i fusûl*", "*tebyîn-i garaz*". **Va'lem:** ...

2- *Mükâşefetü'l-İ'râb* (مكاشفة الإعراب)

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu eser, *'Avâmil-i Cedîd*'in metni üzerine yapılmış bir i'râb/mu'rib çalışmasıdır.

Bükâî'nin, *Zübdetü'l-kavâ'id*'in ikinci versiyonunda esmâ-i sitte'nin irâbı konusunu şerhederken "*Mu'rib*'ime bak" diyerek bizzat zikrettiği[91] bu çalışmanın sadece bir nüshasını tespit edebildik.[92]

Ferağ kaydına göre, Gurre-i [1] Receb 1161 (27 Haziran 1748) tarihinde telifi tamamlanmıştır.[93]

Başı şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد للهِ الذي فَضَّلَ بني آدم بالعلم والعمل على جميع العالم. والصلاةُ والسلامُ على مُحَمَّدٍ سَيّدِنا [وسَيّدِ] العرب والعجم، وعلى آله وأصحابه يَنابيعِ العلوم والْحِكَمِ. **وأمّا**

8- Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 260a-268b (Müellifîn te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

90 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, Medine Melik Abdülazîz Ktp., Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268a (تمّت هذه النسخة الشريفة المباركة الميمونة في يد العبدِ الضعيف النحيف الحقير المذنب المُستغرَق في أَبْحَار الخطايا وعُمّان المعاصي، المحتاج إلى رحمة رَبّه الرحيم الغَفُور الْعَفُوّ العافي، الذي يَعُمُّ غفرانُه على جميع المَعاصي، الحاجي ولي الدين البُكائي، إمامِ جامعِ قاضي عسكر غفر الله له ولوالدَيْه. وقع الفراغُ منها في ذي الحجة المرغوبة بعد العشاء الذي هو من أشرف الساعات. كُتِبَتْ في بلدة قُسطَنْطِينِيَّة التي [هي] مكان العالِمين العامِلين، جعلها اللهُ تعالى وأهلَها في حِفْظِه في جميع الأحيان والأزمان، سنة ١٠٦١.).

91 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Kütüphanesi-1777, vr. 39b; Milli Ktp-4903/1, vr. 79b-88a (ولها وجوهٌ في إعرابها، وانظر إلى «معربي»، فرأيتَ نُكَتًا عظيمة.). Birinci versiyonda zikredilmez. Bkz. Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey-23, vr. 81b.

92 Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 212b-259b (Müellifîn te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

93 Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Melik Abdülazîz Ktp., Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 259b (هذا آخر ما أوردناه من الإعراب، على «عوامل» الشيخ الكامل المرشدِ إلى الصواب، إعانةً للطَّلبة الكرام، بعون المَلِك العلّام، والمَرْجُوُّ من الإخوان، من ذَوِي العِرفان، إصلاحُ ما يَقبل الإصلاحَ. اللّهم اجعله خالصًا لوجهك الكريم، وسببًا لجَزيل الثواب، يومَ لا يَنفع مالٌ ولا بنون، إلّا من أَتَى اللهَ بقلبٍ سليم. وصلّى اللهُ على محمدٍ الذي له الشفاعةُ الكُبْرَى يومَ الحساب، وعلى آله وأصحابه أجمعين. قد تَيَسَّرَ الإتمامُ، بعونِ المَلِك العلّام، في غُرَّةِ رجبٍ شريف سنةَ ١٦١١.).

بعد: فيقولُ المفتقرُ إلى رحمة ربه الغنيّ، **وليّ الدين بن خليل البُكائيّ**، ...، الساكنُ **بمدينة قسطنطينيّة** طيّبة، ...: لَمَّا كان كتابُ «**العوامل**» المعروفُ بـ«**العوامل الجديد**»، في القريب والبعيد، لمولانا أفضل المتأخّرين، ...، **محمدِ بن پير علي البرگوي**، ...، كتابًا فاخرًا، ومختصرًا مفيدًا، ...: سألني **بعضُ أزكياء طلابي** أنْ أُعْرِبَه إعرابًا ...، فأَجَبْتُ إلى مَسْؤولِهم، ...، وسَمَّيْتُه: «**مُكَاشَفَةَ الْإِعْرَابِ**»، ...

3- *Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id* (زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد)

Çalışmamızın konusu olan bu eser, bir sonraki bölümde genişçe tanıtılacaktır.

Yukarıda zikredilenler dışında, hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız ve adından hareketle de bir başlık altına yerleştiremediğimiz *Gâyetü'l-merâm* (غاية المرام) adlı bir eser daha Bükâî'ye nisbet edilmektedir.[94]

Son olarak, Bükâî'nin eserlerini toplu halde aşağıdaki tabloda kronolojik olarak listeleyerek bu bölümü kapatmak istiyoruz (Te'lif tarihini tespit edebildiklerimizi öne aldık; edemediklerimizi sona bıraktık.).

	Te'lif Tarihi	Adı
1	Zilkade **1160** (Aralık 1747-Ocak 1748)	*Hazînetü'l-ğılmân*
2	Gurre-i [1] Receb **1161** (27 Haziran 1748)	*Mükâşefetü'l-i'râb*
3	**1163** (1750)'den önce	*Şerhu'l-erba'în*
4	Zilhicce **1163** (Kasım 1750)	*Şerhu'ş-Şifâ* (1. Cild)
	15 Muharrem **1165** (3 Aralık 1751)	*Şerhu'ş-Şifâ* (2. Cild)
5	25 Cemâziyelevvel **1166** (30 Mart 1753)	*İzâhu'l-müşkilât*
6	Evâil-i (1-10) Rebîulâhir **1167** (26 Ocak-4 Şubat 1754)	*İzâhu'l-mestûrât*
7	16 Ramazan **1167** (7 Temmuz 1754)	*Kimyâü'l-'Âşikîn*
8	9 Rebîulevvel **1169** (13 Aralık 1755)	*Ravzatü'r-reyâhîn+Münşe'âtü'l-mülûk* (1. Versiyon)
9	Evâil-i (1-10) Şâban **1169** (1-10 Mayıs 1756)	*Tefsîru Sûreti'l-İhlâs/* *Erbe'ûne hadîsen fî fazîleti Sûreti'l-İhlâs*
10	17 Zilkâde **1169** (13 Ağustos 1756)'dan önce	*Risâle fî beyâni ıskâtı's-salât*

94 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 501. Sadece bir tahmin olmak üzere *Gâyetü'l-merâm*'ın, Bükâî'nin adını tespit edemediğimiz hac ve umre ile ilgili risâlesinin adı olma ihtimalinden söz edebiliriz. Zira bu isim "*el-Beledü'l-harâm*" vb. ifadelerle secili yapılabilir.

11	**1170** (1756-57)	*Sirru'l-ümme*
12	Evâhir-i (21-30) Rebîulevvel **1171** (3-12 Aralık 1757)	*Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*
13	**1171** (1757-58)	*'Uyûnü'l-ahbâr*
14	11 Zilkade **1173** (25 Haziran 1760)	*İhyâü'l-kulûb*
15	Evâhir-i (21-30) Cemâziyelevvel **1174** (29 Aralık 1761-7 Ocak 1762)	*Ravzatü'l-Cenne [fî hakki'l-mesâcid]*
	1177 (1763-64)	*Ravzatü'r-reyâhîn* (2. Versiyon)
	1178 (1764-65)	*Münşe'âtü'l-mülûk* (2. Versiyon)
16	16 Rebîulevvel **1182** (31 Temmuz 1768)'dan önce	*Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id*
17		*'Akâidü'l-Ebrâr ve Hilâfühâ 'Akâidü Ehli'n-Nâr*
18		Hac ve Umre Risâlesi
19		*Gâyetü'l-merâm*

III- *ZÜBDETÜ'L-KAVÂ'İD*'İN TAHLİLİ

Bu bölümde önce Bükâî'nin çalışmamızın konusu olan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد) adlı *'Avâmil-i Cedîd* şerhi hakkında genel bilgiler verilecek, ardından eserin muhtevâsı iki versiyonuna göre tanıtılacak, metoduyla ilgili tespitler sıralanacak ve son olarak tespit edilen kaynakları listelenecektir.

A- GENEL BİLGİLER

Burada eserin; adı, Bükâî'ye âidiyeti, başı ve sonu, yazılış sebebi, yazılış tarihi ve yazma nüshaları gibi genel özellikleri tanıtılacaktır.

1- Adı

Eserin adı, versiyonlarına göre küçük bir farklılık arz etmektedir. Birinci versiyona göre yazılmış olan Mehmed Asım Bey-23 nüshasında *Zübdetü'l-kavâ'id ve 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد وعقدة الفوائد) şeklinde iken,[95] ikinci versiyona göre yazılmış olan nüshalarda aradaki vâv harfi atılarak *Zübdetü'l-kavâ'id 'ukdetü'l-fevâ'id* (زبدة القواعد عقدة الفوائد) şekline dönüştürülmüştür.[96]

95 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 50b (Besmelenin üstünde kırmızı mürekkeple yazılı), 51b (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi).

96 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b (Besmelenin üstünde serlevha içindeki bölümde kırmızı mürekkeple yazılı), 4b (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi); Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-4903, vr. 1b (Besmelenin üstünde serlevha içindeki bölümde kırmızı mürekkeple yazılı), 4a (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi).

2- Bükâî'ye âidiyeti

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmese de[97] bu eserin Bükâî'ye âidiyetinde herhangi bir şüphe yoktur. Zira müellif, diğer eserlerinde olduğu gibi, bunda da hem mukaddimede[98] hem yeri geldikçe metin içinde[99] hem de teliften ferağ kaydında[100] kendi adını açıkça zikretmiştir.

3- Başı ve Sonu

Zübdetü'l-kavâ'id'in başı şöyledir:[101]

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. الحمدُ للهِ الذي جعل العلم زَيْنًا للعلماء، وسراجًا للطالبين في ظلمة الظلماء، وهديةً للمهتدين كالنجوم في جَوِّ السماء، وسلاحًا على القاصدين والأعداء، فصاروا في الدين ينابيعَ الحكم، وفي الشريعة مصابيحَ الظُّلَم، عفا الله عنهم السيئات، وضاعف الله لهم الحسنات، ورفع لهم في جنَّاته الدرجات، كما أَخْبَرَ في كتابه عَالِمُ السِّرِّ والخفيّات: ﴿والذين أوتوا العلم درجات﴾. والصلاةُ والسلام على شفيع العُصاة، وعلى آله وأصحابه [الذين] نالوا روضاتِ الجنَّات، وفازوا عن نيران الدركات. **أمَّا بعدُ**: فيقول أفقر عباد الله الغنيّ العليّ، وأحوجُهم إلى غفرانه وعفوه الجليّ، وكرمه الوفيّ، ولطفه الخفيّ، المدعوُّ بين أمثاله وإخوانه بلفظِ «**وليّ الدين البكائيّ**»، المعترفُ بقصوره ونقصانه وعجزه، فثبَّتَه الله تعالى على منهج الصدق والسداد، في العمل والقول والاعتقاد، وأناله آماله، وكلَّ من دعا له، عروس المقال، وبديع الجمال: لما كان «**علم النحو**» في الكلام، كالملح في الطعام، والأساس في المقام، كالأب في الغلام، والمدار في المراد، كالدر في الأنام: فقد خلج ببالي، وخطر في خيالي، أنْ أشرح الكتابَ المسمَّى بـ«**العوامل الجديد**»، المعروفَ في القريب والبعيد، ... لمولانا أفضل المتأخِّرين، وخاتم المحقِّقين، ...، **محمد بن پير علي البركوي**، عفا عنهما العفوُّ العليّ، ...، فشرحتُ **شرحًا مختصرًا مفيدًا نافعًا جميلًا، شاملًا من القواعد، مُغْنِيًا عن الغير**، معترفًا بقلّة بضاعتي، وعللِ وجودي، وكثرةِ شغلي، ومتوكلًا على الله، وبه ملتجئي، ليكونَ ذُخرا لآخرتي يوم الأحزان، ورَيَّانًا للطالبين العطشان، وهديةً للمُلتمِسين الإخوان، وتحفةً للمُقتبِسين الخُلَّان، وباعثًا لنجاتنا عن النيران، ودرجاتنا في روضات الجِنان، إذا عَمِلُوا بها الإخوان، ودَعَوْا إلينا بالغفران، من جناب الدَّيَّان، إنَّه المُعطِي الْمَنَّان، وعليه الاعتماد والتُّكْلَان، فسمَّيتُ هذا الكتاب: «**زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد**»، ...

Zübdetü'l-kavâ'id'in sonu şöyledir:[102]

هذا آخرُ ما أوردناه من القواعد على «**عوامل**» الشيخ الكامل المرشد إلى الصواب إعانةً للطَّلَبَةِ الكرام، بعون الملك العلَّام، وأرجو من الإخوان، من ذوي العرفان إصلاحَ ما يقبل الإصلاح. فقد وقع الفراغُ

97 Sadece şu çalışmada adı ve üç nüshası zikrediliyor: Ali Rıza Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887 (زبدة القواعد وعقدة الفوائد في شرح عوامل البركوي – في النحو).
98 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b.
99 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 19a, 20b, 21a, 21b, 24a, 24b, 25a, 26b, 31a, 33b.
100 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a.
101 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b-4b.
102 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41-a-41b.

بتنميقِه، بحسنِ عون الله وتوفيقه، ووثاقِ همَّة القلب وتذويقه، ومزيدِ محض الحبّ وتشويقه، على يد مؤلِّفه، **وليّ الدين البكائيّ**، غفر الله له ولمن دعا إليه، في أواخر جماذي الأول في يوم الأحد [/أواخر جماذي الآخر بعد العشاء]، ودعوتُ إلى الله مستمِدًّا في ساحة كَرَمِه الذي لا يُرَدُّ السائل في بابه، ورجوتُ إجابته في حق النشر والشكر على الإحسان، إنَّ شكره غير مقدور، إلَّا أنَّ العاجز بعد السعي معذور، وهو حسبي ونعم الكيل. والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عددَ ما يُرسَم بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام، والحمد لله ربِّ العالمين. (**نظم**): حمد لِلّه اولدي اتمام ميسّر لطف حق/اشبو وقتمده خدانك ايلديكي لطفه بق//عامل اولنلر عمل ايتدكجه ايدرسه دعا/دولت دارين ويرسون ديرمكه حق [/باري] آكا//يادگار اولمق ايچوندر بو فقيردن بر اثر/يوخسه [/يوقسه] لا والله دكلدر دوستلره عرض هنر//[اومارم كه بو كتابم اوله مقبول كبار/رغبت ايله طالب علم ايچره بوله اشتهار//ايده مز بونلردن استغنا وضيع وگر خبير/حظ آلور بو معرفتدن گر رفيع وگر صغير//]. ...

4- Yazılış Sebebi

Bükâî, mukaddimede eserin yazılış sebebini özetle şöyle anlatıyor:

Nahiv ilmi yemekteki tuz gibi önemlidir. Sarf ilmi ilimlerin anası ise, nahiv ilmi de babasıdır. Bundan dolayı aklıma nahiv ilmine dair olan *'Avâmil-i Cedîd* adlı kitabı şerh etmek geldi. Zira o, öğrenciler için çok faydalıdır ve büyük âlim İmam Birgivî'ye aittir. Sonunda, yetersizliğimi, bedenî rahatsızlıklarımı ve meşguliyetlerimin çokluğunu itiraf etmekle birlikte, Allah'a dayanıp sığınarak, âhiretim için bir birikim, ilme susayan öğrenciler için bir su, talepte bulunan dostlar için bir hediye, cehennemden âzad olmamız ve cennette yüksek derecelere nâil olmamız için bir vesîle olmak üzere, muhtasar ve müfîd, gerekli kaideleri kapsayan ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılan bir şerh yazdım.[103]

5- Yazılış Tarihi

Bükâî'nin eserin sonuna teliften ferağ kaydı koymasına rağmen, maalesef ulaşabildiğimiz nüshaların müstensihlerinden kimisinin ay ve günü (Evâhir-i Cemâziyelevvel Pazar)[104] veya ay, gün ve vakti (Evâhir-i Cemâziyelâhir yatsıdan sonra)[105] vermekle birlikte yılı istinsah yılına çevirmeleri, kimisinin de müellifin ferağ kaydını kendisine mal etmeye çalışması[106] sebebiyle eserin yazılış tarihini tespit edemedik.

103 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b-4b.

104 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâid*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87b (فقد وقع الفراغ ... على يد مؤلفه ولي الدين البكائي ... في أواخر جماذي الأول في يوم الأحد ... سنة ٩٩١١. كتبه الحقير الفقير عمر بمعلم الصبيان ببلدة بندركلي.).

105 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a-41b (فقد وقع الفراغ ... على يد مؤلفه ولي الدين البكائي ... في أواخر جماذي الآخر بعد العشاء ... قد وقع الفراغ في اليوم السادس عشر من شهر ربيع الأول سنة اثني وثمانين ومائة وألف.).

106 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-4903, vr. 91a (فقد وقع الفراغ ... على يد محمد أمين رفيع ... في أحدى وعشرين من شهر ربيع الأول لسنة مائتين وألف.).

Ancak ikinci versiyonun nüshalarından olan İzmir Millî Kütüphanesi-1777 nüshasının sonundaki 16 Rebîulevvel 1182 (31 Temmuz 1768 Pazar) tarihinin, müellif hayattayken istinsah edilmesi ve müstensih adının bulunmamasına nazaran, ikinci versiyonun telif tarihi olarak kabul edilmesi mümkündür.[107]

6- Yazma Nüshaları

Zübdetü'l-kavâ'id'in şu ana kadar, biri birinci versiyon, üçü ikinci versiyon olmak üzere, dört nüshasını tespit edebildik:

a) Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Bölümü, nr. 23, vr. 50b-87b.

Mecmûanın 3. Risâlesidir. Eserin birinci versiyonunun nüshasıdır. Besmelenin üstünde kırmızı mürekkeple: (هذه كتاب زبدة القواعد وعقدة الفوائد) yazılı. Nesih yazı. Başlıklar, başlık mâhiyetindeki kelimeler, şatbeler, *'Avâmil*'in metni ve kenarlardaki matlablar kırmızı. Kenarlarda, matlablar dışında, yer yer tashihler ve (منه) rumuzlu notlar var. Müstensih: Bindirekli (بندركلي) Beldesinde Sıbyân Muallimi Ömer. İstinsah tarihi: 1199 (1784-85).[108]

b) İzmir Millî Kütüphanesi, nr. 1777, vr. 3b-41b.

Eserin ikinci versiyonunun nüshasıdır. Serlevhanın içindeki bölmede kırmızı mürekkeple: (هذا كتاب زبدة القواعد عقدة الفوائد) yazılı. Serlevhalı, tezhipli, çerçeveli. Güzel bir ta'lik yazı. Başlıklar ve başlık mâhiyetindeki kelimeler kırmızı. *'Avâmil*'in metninin üzeri çoğu yerde kırmızı mürekkeple çizilmiş. Kenarlarda çok az sayıda matlab ve bazı notlar var. Müstensih adı yok. İstinsah tarihi (ikinci versiyonun telif tarihi olma ihtimali de var): 16 Rebîulevvel 1182 (31 Temmuz 1768 Pazar).[109]

c) Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 4903/1, vr. 1b-91b.

Eserin ikinci versiyonunun nüshasıdır. Serlevhanın içindeki bölmede kırmızı mürekkeple: (هذا كتاب ذبدة القواعد عقدة الفوائد) yazılı. 7b-18a arasındaki varaklar yapışık olduğu için çekimi yapılamamış. Serlevhalı, tezhipli, çerçeveli. Güzel bir nesih yazı. Başlıklar ve başlık mâhiyetindeki kelimeler kırmızı. *'Avâmil*'in metninin üzeri çoğu yerde kırmızı mürekkeple çizilmiş. Kenarlarda matlablar ve (منه) rumuzlu notlar var. Müstensih: Mehmed Emin Refî. İstin-

107 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a-41b.

108 Nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ramazan Şeşen vd, *Fihrisü mahtûtâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul: IRCICA, 1406/1986, III, 20. İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri VT'nda eserin adı: "*Zübdetü'l-Kavaid ve Umdetü'l-Fevaid*" şeklinde kayıtlıdır.

109 Nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1994, II, 398.

sah tarihi: 21 Rebîulevvel 1200 (22 Ocak 1786 Pazar). Müstensih teliften ferağ kaydını, müellif adını ve telif tarihini değiştirerek istinsahtan ferağ kaydına dönüştürmüş.

d) Bağdat, Mektebetü'l-Methafi'l-'Irâkî, nr. 710.

Bu nüsha, adına bakılırsa (arada "ve" bağlacı yok) ikinci versiyonun nüshası olmalıdır. Üsâme Nâsır en-Nakşebendî'nin verdiği bilgilere göre: Güzel bir yazısı olup, 1271 (1854) yılında istinsah edilmiştir, 96 varaktır.[110]

B- MUHTEVÂSI

Zübdetü'l-kavâ'id esasında *'Avâmil-i Cedîd*'in memzûc metodla yazılmış bir şerhi olmakla birlikte, şârih (Bükâî) tarafından, öğrenciyi diğer kitaplardan müstağni kılmak amacıyla, şerh dışında iki bölüm ilâve edilmiştir.

Eserin bütün bölümlerinin sıralanışını, versiyonlara göre, şöyle tablolaştırabiliriz:

Mehmed Âsım Bey-23 (1. Versiyon)	**Vr.**	**İzmir Millî Ktp-1777 (2. Versiyon)**	**Vr.**
1- Mukaddime	50b-51b	1- Mukaddime	3b-5a
2- Birinci İlâve Bölüm	51b-58a	2- Birinci İlâve Bölüm	5a-13b
3- *'Avâmil*'in Şerhi	58a-82b	3- İkinci İlâve Bölüm	13b-18a
4- İkinci İlâve Bölüm	83a-87a	4- *'Avâmil*'in Şerhi	18a-41a
5- Te'liften Ferağ Kaydı	87a-87b	5- Te'liften Ferağ Kaydı	41a-41b

Şimdi, ikinci versiyonun sıralamasına göre, eserin bölümlerinin içerikleri hakkında daha ayrıntılı bilgi verebiliriz:

1- Mukaddime

Bükâî, mukaddimesine besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sonra kendi adını zikredip dua eder. Eserin yazılış sebebine girizgâh olmak üzere, nahiv ilminin öneminden (Sarf ve nahiv ilimlerinin önemine dair 3 beyitlik Türkçe bir nazım var.) bahseder. Bundan dolayı nahiv ilmine dair *'Avâmil-i Cedîd* kitabını şerhetmeyi düşündüğünü belirtir. Bu vesileyle nahiv ilminin öğretilmesinde *'Avâmil-i Cedîd* kitabının ne kadar faydalı olduğunu (*'Avâmil*'in medhine dair 3 beyitlik Türkçe bir nazım var.) ve *'Avâmil*'in müellifi olan İmâm Birgivî'nin (ö. 981/1573) faziletlerini anlatır (Birgivî'nin medhine dair 8 beyitlik Türkçe bir nazım var). Sonunda yetersizliğini, bedenî rahatsızlıklarını ve meşguliyetlerinin çokluğunu itiraf etmekle birlikte, Allah'a dayanıp

110 İstenen fâhiş fiyat sebebiyle görme imkânı bulamadığımız bu nüshanın tanıtımı için bkz. Üsâme Nâsır en-Nakşebendî, *el-Mahtûtâtü'l-luğaviyye fî Mektebeti'l-Methafi'l-Irâkî*, Bağdad: Müdîriyyetü's-Sekâfeti'l-Âmme, 1968, s. 34-35.

sığınarak, âhireti için bir birikim, ilme susayan öğrenciler için bir su, talepte bulunan dostlar için bir hediye, cehennemden âzad olmak ve cennette yüksek dereceler kazanmak için bir vesîle olsun diye, muhtasar ve müfîd, gerekli kaideleri kapsayan ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılan bir şerh yazdığını ve bu şerhe *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id* adını verdiğini söyler.[111]

2- Birinci İlâve Bölüm

Bükâî, mukaddimeden hemen sonra "*Allâh'ın lütf u keremiyle, esas maksada başlamadan önce, inşâallâh bazı Rabbânî âlimlerin eserlerinde bulduğum bazı dağınık kâideleri ve ilgili fâideleri zikredeceğiz*" diyerek takdim ettiği bu bölüme başlar. Bu kâide ve fâideleri, "öğrenciyi imtihana alıştırmak" ve "soru soranları susturmak" amacıyla "soru - cevap" (فإن قيل – قلت) metoduyla açıkladığını belirtir.[112]

Bükâî, bu bölümde nahiv, lügat, belâgat, mantık, edâtlar ve furûkla ilgili, birinci versiyonda 59, ikinci versiyonda 66 konuyu ele almıştır ki bunların bazıları sıralama ve içerik bakımından versiyonlara göre farklılık arz etmektedir. Ayrıntılar için aşağıdaki tabloya bakılabilir:

Mehmed Âsım Bey-23 (1. Versiyon)	**Vr. 51b-58a**	**İzmir Millî Ktp-1777 (2. Versiyon)**	**Vr. 5a-13b**
1- (=) Niçin Sarf Nahivden önce okunur?	51b	1- (=) Niçin Sarf Nahivden önce okunur?	5a
2- (=) "Nahv" kelimesi lügatta kaç manaya gelir?	52a	2- (=) "Nahv" kelimesi lügatta kaç manaya gelir?	5a
3- (=) "Nahv"in ıstılahî manası nedir?	52a	3- (=) "Nahv"in ıstılahî manası nedir?	5a
4- (=) "Kelime" nedir?	52a	4- (=) "Kelime" nedir?	5a
5- (=) "İsim" nedir?	52a	5- (=) "İsim" nedir?	5b
6- (=) İsmin özellikleri nelerdir?	52a	6- (=) İsmin özellikleri nelerdir?	5b
7- (=) "Fiil" nedir?	52b	7- (=) "Fiil" nedir?	5b
8- (=) Fiilin özellikleri nelerdir?	52b	8- (=) Fiilin özellikleri nelerdir?	5b
9- (=) "Harf" nedir?	52b	9- (=) "Harf" nedir?	5b
10- (=) "Lafz" ile "kelime" arasındaki fark nedir?	52b	10- (=) "Lafz" ile "kelime" arasındaki fark nedir?	5b
11- (=) "İsim cümlesi" nedir?	52b	11- (=) "İsim cümlesi" nedir?	5b

111 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 50b-51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b-5a.

112 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a (ونحن نذكر بمَنِّه وكَرَمه إن شاء الله تعالى قبل الشروع إلى الْمُنَى بعضَ القواعد المتفرّقة، والفوائدِ المتعلّقة، وجدتُها في تَصانيفِ بعض العلماء الرّبّانيّة، ونُبَيّنُها على طريقِ الأسئلة والأجوبة، تعليمًا للطالبين في الامتحان، وإسكاتًا للسائلين في الأزمان، فغفر الله لنا بالغُفران. فإن قيل: لِمَ قُدِّمَ الصرفُ على النحوِ؟ قلت: ...).

12- (=) “Fiil cümlesi” nedir?	52b	12- (=) “Fiil cümlesi” nedir?	5b
13- (=) İrâbdan mahalli olan cümleler kaç tanedir?	52b	13- (=) İrâbdan mahalli olan cümleler kaç tanedir?	5b
14- (=) İrâbdan mahalli olmayan cümleler kaç tanedir?	53a	14- (=) İrâbdan mahalli olmayan cümleler kaç tanedir?	6a
15- (=) “İtirâz” cümlesi niçin gelir?	53a	15- (=) “İtirâz cümlesi” niçin gelir?	6a
16- (=) “İtirâz cümlesi” kaç yerde gelir?	53b	16- (=) “İtirâz cümlesi” kaç yerde gelir?	6b
17- (=) “Haberî cümle” nekre-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	53b	17- (=) “Haberî cümle” nekre-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	6b
18- (=) “Haberî cümle” ma'rife-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	53b	18- (=) “Haberî cümle” ma'rife-i mahzadan sonra gelirse irâbdan mahalli olur mu?	6b
19- (=) “Haberî cümle” gayr-i mahza ma'rife veya nekreden sonra gelirse?	53b	19- (=) “Haberî cümle” gayr-i mahza ma'rife veya nekreden sonra gelirse?	6b
20- (=) “Kavl” fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	54a	20- (=) “Kavl” fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	6b
21- (=) “Nazar” fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	54a	21- (=) “Nazar” fiili harf-i cerle müteaddî olur mu?	7a
22- (=) “Hasr” kaç kısım gelir (kaç kalıbı vardır)?	54a	22- (=) “Hasr” kaç kısım gelir (kaç kalıbı vardır)?	7a
23- (=) Fusahâya göre “hasr” kaç türlü gelir?	54b	23- (=) Fusahâya göre “hasr” kaç türlü gelir?	7a
24- (=) “Külliyyât” kaçtır?	54b	24- (=) “Külliyyât” kaçtır?	7b
25- (=) “Terkîbât” kaçtır?	54b	25- (=) “Terkîb” kaçtır?	7b
26- (=) Nahiv ilminde tek vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	54b	26- (=) Nahiv ilminde tek vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	7b
27- (28-) (نَعَمْ) kaç manaya gelir?	55a	27- (-) Nahiv ilminde iki vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	7b
28- (31-) (هل) kaç vecih üzere gelir?	55a	28- (27+) Nahiv ilminde üç vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	8a
29- (31-) (قد) kaç vecih üzere gelir?	55a	29- (-) Nahiv ilminde dört vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	8b
30- (34) (اليقين), (الظن), (الوهم) ve (الشك) arasındaki fark nedir?	55b	30- (-) Nahiv ilminde beş vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	9a
31- (35) (الإيجاز), (الاختصار) ve (الاقتصار) kelimeleri arasındaki fark nedir?	55b	31- (28+, 29+) Nahiv ilminde yedi vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	10a
32- (36) (أي) ve (يعني) ile tefsir arasındaki fark nedir?	56a	32- (-) Nahiv ilminde sekiz vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	10b
33- (41) (الدالّ) ile (الدليل) arasındaki fark nedir?	56a	33- (-) Nahiv ilminde on vecih üzere gelen kelimeler kaçtır?	11a
34- (42) (النعت) ile (الصفة) arasındaki fark nedir?	56a	34- (30) (اليقين), (الظن), (الوهم) ve (الشك) arasındaki fark nedir?	11a
35- (43) (الوقف) ile (الجزم) arasındaki fark nedir?	56a	35- (31) (الإيجاز), (الاختصار) ve (الاقتصار) kelimeleri arasındaki fark nedir?	11a

36- (44) (العالم) ile (العارف) arasındaki fark nedir?	56a	36- (32) (أي) ve (يعني) ile tefsir arasındaki fark nedir?	11b
37- (45) (العائد) ile (الراجع) arasındaki fark nedir?	56a	37- (47) İsm-i tasğîrde hemze-i vasıl ile hemze-i katı arasındaki fark nedir?	11b
38- (46) (التخصيص) ile (التوضيح) arasındaki fark nedir?	56a	38- (48) Kullanım yerleri bakımından hemze-i vasıl ile hemze-i katı arasındaki fark nedir?	11b
39- (47) (المشابهة) ile (المشاكلة) arasındaki fark nedir?	56a	39- (49) (المعرفة), (العلم), (الفهم), (الظن) ve (الشك) arasındaki fark nedir?	11b
40- (48) (بالجملة) ile (في الجملة) arasındaki fark nedir?	56a	40- (56+, 57+) (الفصاحة) ile (البلاغة) arasındaki fark nedir?	12a
41- (49) (البيت) ile (السجع) arasındaki fark nedir?	56a	41- (33) (الدالّ) ile (الدليل) arasındaki fark nedir?	12a
42- (50) (التحقيق) ile (التدقيق) arasındaki fark nedir?	56b	42- (34) (النعت) ile (الصفة) arasındaki fark nedir?	12a
43- (51) (المبهم) ile (النكرة) arasındaki fark nedir?	56b	43- (35) (الوقف) ile (الجزم) arasındaki fark nedir?	12a
44- (52) (السباق) ile (السياق) arasındaki fark nedir?	56b	44- (36) (العالم) ile (العارف) arasındaki fark nedir?	12a
45- (53) (الإكثار) ile (التكثير) arasındaki fark nedir?	56b	45- (37) (العائد) ile (الراجع) arasındaki fark nedir?	12a
46- (54) (الوسْط) ile (الوسَط) arasındaki fark nedir?	56b	46- (38) (التخصيص) ile (التوضيح) arasındaki fark nedir?	12a
47- (37) İsm-i tasğîrde hemze-i vasıl ile hemze-i katı arasındaki fark nedir?	56b	47- (39) (المشابهة) ile (المشاكلة) arasındaki fark nedir?	12a
48- (38) Hemze-i kat'ın geldiği yerler kaçtır?	56b	48- (40) (بالجملة) ile (في الجملة) arasındaki fark nedir?	12a
49- (39) (المعرفة), (العلم), (الفهم), (الظن) ve (الشك) arasındaki fark nedir?	57a	49- (41) (البيت) ile (السجع) arasındaki fark nedir?	12a
50- (55) (الأبله) ile (الأحمق) arasındaki fark nedir?	57a	50- (42) (التحقيق) ile (التدقيق) arasındaki fark nedir?	12b
51- (-) Kelime ismin ferdlerindendir; nasıl cins olabilir?	57a	51- (43) (المبهم) ile (النكرة) arasındaki fark nedir?	12b
52- (61-) (كل) kelimesi müzekkerdir; ama müennese delalet eder. Dolayısıyla (lafız ile mana arasında) uygunluk yoktur.	57a	52- (44) (السباق) ile (السياق) arasındaki fark nedir?	12b
53- (56) (الضياء) ile (النور) arasındaki fark nedir?	57a	53- (45) (الإكثار) ile (التكثير) arasındaki fark nedir?	12b
54- (57) (العام) ile (المطلق) arasındaki fark nedir?	57a	54- (46) (الوسْط) ile (الوسَط) arasındaki fark nedir?	12b
55- (58) (عن) ile (من) arasındaki fark nedir?	57a	55- (50) (الأبله) ile (الأحمق) arasındaki fark nedir?	12b
56- (40-) (الفصاحة) nedir?	57b	56- (53) (الضياء) ile (النور) arasındaki fark nedir?	12b

57- (40-) (البلاغة) nedir?	57b	57- (54) (العام) ile (المطلق) arasındaki fark nedir?	12b
58- (-) Semâî müennesler	57b	58- (55) (عن) ile (من) arasındaki fark nedir?	12b
59- (59+, 60+) (فعيل) ve (فعول) sîğaları	57b	59- (59-) (مفعول) manasında olduklarında (فعيل) ve (فعول) sîğaları arasındaki fark nedir?	12b
		60- (59-) (فاعل) manasında olduklarında (فعيل) ve (فعول) sîğaları arasındaki fark nedir?	13a
		61- (52+) (الكل) ile (الجزء) arasındaki fark nedir?	13a
		62- (-) (العرب) ile (الأعراب) arasındaki fark nedir?	13a
		63- (-) (الخليفة) ile (السلطان) arasındaki fark nedir?	13a
		64- (-) (الشُحّ) ile (البخل) arasındaki fark nedir?	13a
		65- (-) (الحرث) ile (الزرع) arasındaki fark nedir?	13a
		66- (-) (الذبح) ile (النحر) arasındaki fark nedir?	13b

3- İkinci İlâve Bölüm

Bükâî, birinci versiyonda *'Avâmil*'in şerhi bittikten sonra kitaba hâtime olmak üzere, ikinci versiyonda ise birinci ilâve bölümün sonunda şerhe başlamadan önce, "*öğrencinin şüpheye düştüğünde başkasının kitabına ihtiyaç duymaması ve kendisi için duâ etmesi*" amacıyla bazı harfleri açıklayacağını ve "öğrenci için değişiklik olsun" diye burada soru-cevap metodunu değil, (منها: ...)'ları kullanacağını söyler.[113]

Bükâî, bu bölümde, *'Avâmil-i Cedîd*'de bulunmayan, dolayısıyla âmil olmayan harfler (edâtlar) ve aksâm-ı seb'a konularını, birinci versiyonda 31, ikinci versiyonda 28 başlık (منها: ... ومنها: ...) altında işlemiştir ki yine bunların da bazıları sıralama ve içerik bakımından versiyonlara göre farklılık arz etmektedir. Ayrıntılar için aşağıdaki tabloya bakılabilir:

113 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 83a(تمّت الكتاب، بعون الله المَلِك الوهّاب، لكنْ قد خَلَجَ ببَالِي في خاتمةِ الكتاب أنْ أُبَيّنَ من الحروفاتِ بمَنّه وكَرَمِه تعالى –لا يُرَدُّ السائلُ في بابه–، لأنَّ الطالبَ لا يحتاجُ إلى كُتُب الآخَرِ في شُبْهَتِه، ودَعَا إلى الفقير الحقير، المعترفِ بالعجز والتقصير. خاتمةُ الكتاب: في الحروفات، منها: حروف الاستفهام ثم أُبَيّنُ بمَنّه تعالى من الحروفات، فإنَّ الطالبَ لا يحتاجُ إلى كُتُب الآخَر [في]); İzmir Millî Ktp-1777, vr. 13b (... شبهته، ودعا إلى الفقير، وقواعدُ بيانِها بذِكْرِ «منها» –لا أسئلة وأجوبة– لتفنّن الطالب. اعلم: أنّ الحروفات كثيرة جِدًّا، منها: حروف الاستفهام ...).

Mehmed Âsım Bey-23 (1. Versiyon)	**Vr. 83a-87a**	**İzmir Millî Ktp-1777 (2. Versiyon)**	**Vr. 13b-18a**
1- (=) İstifhâm (الاستفهام) harfleri	83a	1- (=) İstifhâm (الاستفهام) harfleri	13b
2- (=) Tenbîh (التنبيه) harfleri	83a	2- (=) Tenbîh (التنبيه) harfleri	13b
3- (=) Nidâ (النداء) harfleri	83a	3- (=) Nidâ (النداء) harfleri	13b
4- (=) Îcâb (الإيجاب) harfleri	83a	4- (=) Îcâb (الإيجاب) harfleri	14a
5 (=)- Ziyâde (الزيادة) harfleri	83b	5- (=) Ziyâde (الزيادة) harfleri	14a
6- (9) Tefsîr (التفسير) harfleri	83b	6- (7) Masdariyyet (المصدرية) harfleri	14a
7- (6) Masdar (المصدر) harfleri	83b	7- (9) Şart (الشرط) harfleri	14b
8- (=) Tahdîd (التحضيض) harfleri	83b	8- (=) Tahdîd (التحضيض) harfleri	14b
9- (7) Şart (الشرط) harfleri	84a	9- (6) Tefsîr (التفسير) harfleri	14b
10- (+) Red'(الردع) harfleri	84a	10- (14) Ta'rîf (التعريف) harfî	15a
11- (18) Halk (الحلق) harfleri	84a	11- (15) (أَفْعَلَ)'nin hemzesi	15a
12- (19) Muzâraat (المضارعة) harfleri	84a	12- (16) (استفعل)'nin sînî	15a
13- (20) İllet (العلة) harfleri	84a	13- (29) Tenvîn	15b
14- (10) Ta'rîf (التعريف) harfî	84a	14- (30) Te'kîd nûnları	16a
15- (11) (أَفْعَلَ)'nin hemzesi	84b	15- (18) Itbâk (الإطباق) harfleri	16a
16- (12) (استفعل)'nin sînî	84b	16- (19) Kalb (القلب) harfleri	16a
17- (+) İsimlere ve fiillere ziyâde edilen harfler	85a	17- (20) Diğer kalb (القلب) harfleri	16a
18- (15) Itbâk (الإطباق) harfleri	85a	18- (11) Halk (الحلق) harfleri	16b
19- (16) Kalb (القلب) harfleri	85a	19- (12) Muzâraat (المضارعة) harfleri	16b
20- (17) Diğer kalb (القلب) harfleri	85a	20 (13)- İllet (العلة) harfleri	16b
21- (=) İhfâ (الإخفاء) harfleri	85a	21- (=) İhfâ (الإخفاء) harfleri	16b
22- (=) İzhâr (الإظهار) harfleri	85a	22- (=) İzhâr (الإظهار) harfleri	16b
23- (=) İdğâm mea'l-ğunne harfleri	85b	23- (=) İdğâm mea'l-ğunne harfleri	16b
24- (=) İdğâm bilâ ğunne harfleri	85b	24- (=) İdğâm bilâ ğunne harfleri	16b
25- (=) İdğâm-ı şemsiyye harfleri	85b	25- (=) İdğâm-ı şemsiyye harfleri	16b
26- (=) Kameriyye harfleri	85b	26- (=) Kameriyye harfleri	17a
27- (=) Kalkale (القلقلة) harfleri	85b	27- (=) Kalkale (القلقلة) harfleri	17a
28- (+) Tâ-i te'nîs harfî	86a	28- (31) Aksâm-ı seb'a	17a
29- (13) Tenvîn	86a		
30- (14) Te'kîd nûnları	86b		
31- (28) Aksâm-ı seb'a	86b		

4- *'Avâmil-i Cedîd*'in Şerhi

Bükâî, birinci versiyonda birinci ilâve bölümün, ikinci versiyonda ikinci ilâve bölümün sonunda: "*Bil ki nahiv ilminin kaideleri gerçekten çoktur. Onlardan Rabbânî âlimlerin kitaplarında bulduklarımdan bazılarını seçtik.*" dedikten sonra, duâlar ederek *'Avâmil*'in şerhine başlar.[114]

Bükâî'nin memzûc şerh metoduyla yazdığı bu kısımda, genellikle Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-mie* ve İmam Birgivî'nin *İzhâru'l-esrâr* adlı eserlerinin ibârelerini kullandığı dikkati çekmekte ve yine bazı yerlerde versiyonlara göre farklılıklar göze çarpmaktadır. Konuların rahatça takibi için *'Avâmil*'in ana başlıklarının şerh içindeki yerleri, versiyonlara göre, aşağıdaki tabloya çıkartılmıştır:

***AVÂMİL-İ CEDÎD*'İN BAŞLIKLARI**	**Mehmed Âsım Bey-23, vr. 58a-82b**	**İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a-41a**
MUKADDİME	58a	18a
I- BİRİNCİ BÂB: ÂMİL (60)	62a	22a
A- LAFZÎ ÂMİLLER (58)	62b	22a
1- Semâî Âmiller (49)	62b	22a
a) Birinci Nevi: Harf-i Cerler (20)	62b	22a
b) İkinci Nevi: İsmini Nasb Haberini Raf' Eden Harfler (8)	66a	25b
c) Üçüncü Nevi: İsmini Raf' Haberini Nasb Eden Harfler (2)	68a	27b
d) Dördüncü Nevi: Fiil-i Muzâriyi Nasb Eden Harfler (4)	68b	28a
e) Beşinci Nevi: Fiil-i Müzâriyi Cezm Eden Kelimeler (15)	69a	29a
2- Kıyâsî Âmiller (9)	71a	30a
B- MANEVÎ ÂMİLLER (2)	74b	34a
II- İKİNCİ BÂB: MA'MÛL (30)	74b	34a
A- MA'MÛLÜN Bİ'L-ASÂLE (25)	74b	34a
1- Merfû Ma'mûller (9)	74b	34b
2- Mansûb Ma'mûller (13)	75b	35a
3- Mecrûr Ma'mûller (2)	77a	36a

114 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 58a (ثم اعلم: أنَّ قواعدَ النحوِ كثيرةٌ جدًّا، فقد انْتَخَبْنَا بعضَ ما وجدتُه في كُتُبِ العلماءِ الرّبّانيّة من دُرَّةِ الصافية وزُبْدَة الكافية للطالبين. فأَشْرَعُ [فأَشْرَحُ؟] إلى كتابِ أفضلِ الفُضَلاءِ المُتأخّرين وأثيرِ المِلَّةِ والدِّين شَرْحًا، مُسْتَمِدًّا في ساحةِ كَرَمِه الذي لا يُرَدُّ السائلُ في بابه، فجَعَلَنَا اللهُ تعالى وإيّاكم غُيُورًا في تحصيل العلم والعمل كالنَّحْل، وحُلْوًا في لَذّةِ العلمِ والعملِ كالْعَسَل، آمين بجاه سيّد المرسلين. فقال المُصنِّف محمدٌ البِرْكَوِيُّ، عليه رحمةُ الباري، في أوّلِ كتابه: (بسم اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. الحمدُ للهِ رَبِّ العالمين) فجَمَعَ بينهما: مُوَافَقَةً للكتابِ الكريمِ، والذِّكْرِ الحكيمِ، ...); İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a(ثم اعلم: أنَّ قواعدَ النحوِ كثيرةٌ جدًّا، فقد انْتَخَبْنَا بعضَ ما وجدتُه في كُتُبِ العلماءِ الرّبّانيّة كالدُّرَّةِ الصافية والزُّبْدَةِ الصافية للطالبين. فأَشْرَعُ [فأَشْرَحُ؟] إلى كتابِ أفضلِ الفُضَلاءِ المُتأخّرين وأثيرِ المِلَّةِ والدِّين شَرْحًا، مُسْتَمِدًّا في ساحةِ كَرَمِه الذي لا يُرَدُّ السائلُ في بابه، فجَعَلَنَا اللهُ تعالى وإيّاكم [غُيُورًا] في تحصيل العلم والعمل كالنَّحْل، وحُلْوًا في لَذّةِ العلمِ والعملِ كالْعَسَل، آمين بجاه سيّد المرسلين. فقال المُصنِّف محمدٌ البِرْكَوِيُّ، عليه رحمةُ الهادي، وإليه مغفرةُ الباري، وأدْخَلَه الله ولَنا في دار الباقي، في أوّلِ كتابه المعروف بالمرغوب بتوفيقه (تعالى: (بسم اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. والحمدُ للهِ رَبِّ العالمين) فجَمَعَ بينهما: مُوَافَقَةً للكتابِ الكريمِ، والذِّكْرِ الحكيمِ، ...).

4- Meczûm Ma'mûl (1)	77a	36b
B- MA'MÛLÜN BİT-TEBEIYYE (5)	77b	36b
III- ÜÇÜNCÜ BÂB: İ'RÂB (10)	80a	38b
A- İ'RÂB ALÂMETLERİ (10)	80a	38b
1- Harekeler (3)	80a	38b
2- Harfler (4)	80a	38b
3- Hazifler (3)	80a	38b
B- MU'REBİN NEVİLERİ (9)	80a	38b
1- Sırf Harekeyle İ'râblananlar (3)	80b	38b
2- Sırf Harfle İ'râblananlar (3)	81a	39b
3- Hareke ve Hazifle İ'râblananlar (2)	81b	40a
4- Harf ve Hazifle İ'râblananlar (1)	82a	40a
C- İ'RÂBIN NEVİLERİ (3)	82a	40b
1- Lafzî İ'râb	82a	40b
2- Takdirî İ'râb	82a	40b
3- Mahallî İ'râb	82b	40b

5- Te'liften Ferâğ

Bükâî, birinci versiyonda ikinci ilâve bölümün sonunda, ikinci versiyonda ise *Avâmil*'in şerhi bittikten sonra, "*Bu, 'Allâm olan Melik'in yardımıyla, kıymetli talebelere yardım etmek amacıyla, kemâle eren ve doğruyu gösteren Şeyh'in 'Avâmil'i üzerine getirdiğimiz kâidelerin sonudur. İrfân sahibi ihvândan umulan, ıslâhı kâbil olanı ıslâh etmeleridir.*" dedikten sonra te'liften ferağ kaydına başlar.[115] Ancak Bükâî'nin eserin te'lif tarihini kaydetmiş olmasına rağmen, yukarıda "Başı ve Sonu" başlığı altında metnini verdiğimiz ve "Yazılış Tarihi" başlığı altında anlattığımız üzere, müstensihlerin birtakım hatalı tutumları, net bir bilgi sunmayı imkânsız kılmaktadır.

C- METODU

Bükâî'nin, öğrenciye başka eserlere muhtaç olmadan temel nahiv bilgilerini öğretmeyi hedeflediği *Zübdetü'l-kavâ'id*'de uyguladığı üç metod özellikle dikkati çekmektedir:

1- Konuları Maddeleştirerek Anlatma Metodu

Bukâî de, tıpkı metnin sahibi Birgivî gibi, konuları maddeleştirerek ve işin başında toplam sayıyı vererek anlatır. Bu husus, gerek ilâve bölümlerde gerekse şerh kısmında, hemen hemen her sayfada açıkça görülmektedir.

115 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87a-87b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a-41b (هذا آخر ما أوردناه من القواعد، على «عوامل» الشيخ الكامل المرشد إلى الصواب، إعانةً للطلبة الكرام، بعون الله الملك العلّام، والمرجوّ من الإخوان، من ذوي العرفان، إصلاحُ ما يقبل الإصلاح. فقد وقع الفراغ بتنميقه ...).

2- Soru-Cevap Metodu

Bükâî'nin çok kullandığı bir başka metod "soru - cevap" (فإن قيل - قلت) metodudur. O, yukarıda da geçtiği üzere, birinci ilâve bölümü tamamen bu metodu esas alarak yazmış; diğer bölümlerde de pek çok yerde bu metoda başvurmuştur. Bu metodu kullanmaktaki amacının ise, "öğrenciyi imtihana alıştırmak" ve "soru soranları susturmak" olduğunu belirtmiştir.[116]

3- Konuları Anlattıktan Sonra Nazmetme Metodu

Bükâî'nin dikkat çeken bir başka metodu ise, konuları anlattıktan sonra, onları Türkçe manzûmelerle ifâde etmesidir. Birinci versiyonda "beyit" başlığıyla verilen 12, ikinci versiyonda "nazım" başlığıyla verilen 50 manzûme bulunmaktadır. Manzûmelerin 1-9 beyitten oluştuğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu Türkçe manzûmelerin[117] konuları ve beyit sayıları, versiyonlara göre çıkartılmıştır:

NAZIMLARIN KONULARI	**Mehmed Âsım Bey-23, vr. 58a-82b**	**Beyit Sayısı**	**İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a-41a**	**Beyit Sayısı**
1- Sarf ve nahiv ilimlerinin önemi	51a (hâmiş)	3	4a	3
2- Avâmil kitabının önemi	51a (hâmiş)	3	4a	3
3- İmam Birgivî'ye medhiye	51a	8	4b	8
4- (أَفْعَلَ)'nin hemzesinin manaları	84b	2	15a	2
5- (اِسْتَفْعَلَ)'nin sîninin manaları	84b	2	15b	2
6- Hurûf-i halk (Boğaz harfleri)	84a	1	16b	1
7- *Bâ* (بِ)'nın manaları	--	--	23a	2
8- *Min* (مِنْ)'in manaları	--	--	23a	2
9- *İlâ* (إِلَى)'nın manaları	--	--	23a-23b	1
10- *An* (عَنْ)'ın manaları	--	--	23b	1
11- *Alâ* (عَلَى)'nın manaları	--	--	23b	1
12- *Lâm* (لِ)'ın manası	--	--	23b	2
13- *Fî* (فِي)'nin manaları	--	--	24a	1
14- *Kâf* (كَ)'ın manaları	--	--	24a	1
15- *Hattâ* (حَتَّى)'nın manaları	--	--	24a	1
16- *Rubbe* (رُبَّ)'nin manaları	--	--	24a	2
17- Kasem harfleri	--	--	24b	1

116 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a.

117 Eserde ayrıca "*nahiv*" kelimesinin farklı lügat manalarıyla kullanıldığı 2 beyitlik bir Arapça manzûme (Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 52a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a) ile "*aksâm-ı seb'a*"nın isimlerinin sayıldığı 1 beyitlik Farsça bir manzûme (Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 17b) bulunmaktadır.

18- *Müz* (مُذْ) ve *münzü* (مُنْذُ)'nün manası	--	--	24b	1
19-İstisnâ harfleri	--	--	25a	1
20- Harf-i cerlerin ameli	--	--	25a-25b	5
21- *İnne* (إِنَّ)'nin manası	--	--	25b	1
22- *Enne* (أَنَّ)'nin manası ve kullanımı	--	--	26a	1
23- *Keenne* (كَأَنَّ)'nin manası	--	--	26b	1
24- *Lâkinne* (لٰكِنَّ)'nin manası	--	--	26b	3
25- *Lealle* (لَعَلَّ)'nin manası	--	--	27a	2
26- Hurûf-i müşşebbehe bi'l-fiil	--	--	27a	1
27- *Leyse*'ye (لَيْسَ) benzeyen *mâ* (ما) ve *lâ* (لا)	--	--	28a	7
28- Fiil-i muzâriyi nasb eden harfler	69a	2	28b	2
29- Fiil-i muzâriyi nasb eden harfler ve manaları	--	--	28b	6
30- *Lem* (لَمْ)	--	--	29a	1
31- *Lemmâ* (لَمَّا)	--	--	29a	1
32- Emir *lâmı* (لِ)	--	--	29a	1
33- Nehiy *lâ'sı* (لا)	--	--	29a	1
34- Bir fiili cezm edenler	69b	1	29a	1
35- *İn* (إِنْ)	--	--	29a-29b	1
36- İki fiili cezm eden şart edatları	71a	5	30a	5
37- *Kâne* (كَانَ)'nin manaları	--	--	30b	3
38- Diğer nâkıs fiiller	--	--	31a	2
39- Mukârebe fiilleri	--	--	31b	3
40- Medih ve zem fiilleri	--	--	31b	2
41- Yakîn fiilleri	--	--	31b	1
42- Şek Fiilleri	--	--	32a	1
43- Yakîn ve şek arası fiil	--	--	32a	1
44- Ef'âl- kulûbün ameli	--	--	32a	1
45- İsm-i fâilin ameli	73a	2	32a	2
46- İsm-i mef'ûlün ameli	--	--	32b	1
47- Manevî âmiller	--	--	34a	4
48- Âmillerin toplamı	--	--	34a	1
49- Gayr-i munsarif	81a	9	39a-39b	9
50- Hâtime/ferâğ	87b	3	41a-41b	5

Bu manzûmelerden bazı örnekler şöyledir:

a) Sarf ve nahiv ilimlerinin önemi (no: 1):[118]

118 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51a (Hâmiş); İzmir Millî Ktp-1777, vr. 4a.

Kangı âlim Sarf u Nahve kılmamıştır iltifât
Olmaz anın ilminin sath-ı binâsında sebât
İlim ile fazla egerçi Sarf olupdur vâlide
İhtiyacı var tevellüdde velâkin vâlid'e
İştigâl-i Sarf ü Nahvi bil katında hemçû deyn
Lâzım u sâbitdürür her şeye hakk-ı vâlideyn

b) *'Avâmil-i Cedîd*'in önemi (no: 2):[119]

Bu *'Avâmil* sürünür gerçi beyne'l-mübtedî
Lîk olmuşdur meârifde tarik-ı müntehî
Budur mirkât-i tâk-ı fazl-ı bâb-ı terbiyet
Budur erkân-ı binâ-i kasr-ı ilm ü ma'rifet
İlm-i dîn manâda bir kasr-ı muallâdır hemân
Bu *'Avâmil* ana olmuşdur yüz ayak nerdübân

c) Harf-i cerlerin ameli (no: 20):[120]

Bu hurûf-i cârre yigirmi harf oldu tamam
Cerreder her kangı isme dâhil olsa vesselâm
Lâzım oldu herkese zabt-ı meânî-i eser
Lîk mânâ hâsıl olmaz olmayıcak harf-i cer
Kâide üzere kaçan kim bu hurûf imlâ olur
Bunların terkîbi birle her murâd inşâ olur
Bir denizdir bu ki üç harfi anın bir bahr olur
Ârif olan kişi bir harfinde bin deryâ bulur
Kudretullâhı idrâk (/ihâta) edemez ilm-i beşer
Kim kitâb-ı hikmetinden perverdedir bahr u ber

D- KAYNAKLARI

Bükâî'nin *Zübdetü'l-kavâ'id*'i yazarken pek çok kaynaktan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Hatta onun konuları kendi ibareleriyle anlatmak yerine "bazı Rabbânî âlimlerin kitapları"ndaki[121] ibarelerle anlatmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu kaynaklardan çoğunun o dönemde ders kitaplarından veya meşhur müracaat eserlerinden olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazılarının isimlerini zikretmiş, bazılarını ise zikretmemiştir. Zikredilmeyenlerin tam tespitini, yapmaya başladığımız tahkik çalışmasına bırakarak, burada adını zikrettiği kaynaklarıyla zikretmediklerinden ilk anda tespit edilebilenlerin listesini, ikinci versiyondaki varak numaralarıyla, vereceğiz:

119 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51a (Hâmiş); İzmir Millî Ktp-1777, vr. 4a.
120 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 25a-25b.
121 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a, 18a.

1- Adlarını Zikrettiği Kaynaklar

Bükâî'nin eser adını vererek zikrettiği kaynaklar, müelliflerinin vefât tarihlerine göre, şunlardır:

Ebû Dâvûd: Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889).[122]

- es-Sünen[123]

Bükâî, bu eseri müellifinin adıyla "*Ebû Dâvûd*" şeklinde zikreder.[124]

Abdülkâhir el-Cürcânî: Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79).[125]

- el-'Avâmilü'l-mie[126]

Bükâî, müellifi yanlışlıkla "*Abdurrahmân el-Cürcânî*"[127] veya kısaca "*el-Cürcânî*" şeklinde;[128] eseri bir yerde "*Avâmil*"[129] şeklinde zikreder. Ancak pek çok yerde, özellikle de âmillerin manalarını sayarken, adını zikretmeden, ondan iktibaslar yapar.

Tâcüddîn el-İsferâyînî: Tâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (ö. 684/1285).[130]

- Dav'ü'l-Misbâh[131]

Bükâî, müellifi ve eserini izâfetle "*Sâhibü'd-Dav'*"[132] şeklinde zikreder.

Meylânî: Bedruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Muhammed el-Ömerî el-Meylânî (el-Cîlânî) (ö. 811/1408).[133]

- Şerhu'l-Muğnî[134]

Bükâî, müellif adını vermez; eseri metnin adıyla "*el-Muğnî*"[135] şeklinde zikreder.

122 M. Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, X, 119-121.
123 "*Kütüb-i Sitte*"den biri olan eserin pek çok baskısı vardır. Tanıtımı için bkz. M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *DİA*, XXXVIII, 145-147.
124 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a.
125 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkâhir el-Cürcânî", *DİA*, I, 247-248.
126 Eserin pek çok baskısı vardır. Meselâ: Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-Avâmilü'l-mie*, (nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğıstânî), 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009, s. 39-65.
127 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 31a.
128 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâid*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 33b.
129 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâid*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 31a.
130 Ziriklî, *A'lâm*, VII, 31; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 620.
131 Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) nahiv ilmine dair *el-Misbâh* adlı metninin şerhidir. Bildiğimiz kadarıyla henüz basılmamıştır.
132 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâid*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24b.
133 Ziriklî, *A'lâm*, VI, 201; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 404.
134 Çârperdî'nin (ö. 746/1346) nahiv ilmine dair *el-Muğnî* adlı metninin şerhidir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, (nşr. Mehmed Can), İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014.
135 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâid*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 27b.

Birgivî: Muhyiddîn (Takıyyüddîn) Mehmed b. Pîr Alî b. İskender el-Birgivî (Birgilî/Birgilû) (ö. 981/1573).[136]

- İzhâru'l-esrâr

Bükâî, bir yerde müellifi "*Musannif*"; eseri "*İzhâr*"[137] şeklinde zikreder. Ancak *Avâmil*'in metnini şerhederken pek çok yerde, adını zikretmeden, ondan iktibaslar yapar.

Fâsî: Ebû Îsâ Muhammed el-Mehdî b. Ahmed b. Alî b. Yûsuf el-Fâsî el-Kasrî (ö. 1109/1698).[138]

- Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâili'l-hayrât[139]

Bükâî, bu eseri, müellif adını eser adı gibi kullanarak, "*el-Fâsî şerhu'd-Delâil*"[140] şeklinde zikreder.

Bükâî: Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî (ö. 1184/1770).

- Mükâşefetü'l-i'râb

Bükâî, yukarıda tanıtılan ve *'Avâmil*'in metnini şerhederken bir yerde atıfta bulunduğu bu eserini "*Mu'ribî*" şeklinde zikreder.[141]

2- Adlarını Zikretmediği Kaynaklar

Bükâî'nin eser adı vermeden kullandığı kaynaklardan ilk anda tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Mechûl: (ö. 538/1143'ten sonra).[142]

- Binâü'l-ef'âl[143]

Bükâî, ikinci ilâve bölümün sonunda yer verdiği "*aksâm-ı seb'a*" konusunu, adını zikretmeden, bu kaynaktan aynen nakleder.[144]

İbn Hişâm: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360).[145]

136 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 253-256; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 61; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 176; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *DİA*, VI, 191-194; Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*.

137 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 31a.

138 Ziriklî, *A'lâm*, VII, 112-113; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 737.

139 Cezûlî'nin (ö. 870/1465) salavât-ı şerîfeleri topladığı *Delâ'ilü'l-hayrât* adlı eserinin şerhidir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: Fâsî, *Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâ'ili'l-hayrât*, Mısır: Matbaatü Vâdi'n-Nîl, 1289.

140 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 20a.

141 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 39b.

142 Eserde Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Mufassal* adlı eserinin bir şerhine atıfta bulunuluyor.

143 Tanıtımı için bkz. Mehmet Çakır, "Binâü'l-Ef'âl", *DİA*, VI, 179.

144 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 17a-17b.

145 Ziriklî, *A'lâm*, IV, 147; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 305-306; M. Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, XX, 74-77.

- el-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb[146]

Bükâî, birinci ilâve bölümde yer verdiği cümle ve edâtlarla ilgili konuları genellikle, adını zikretmeden, bu kaynaktan nakleder.[147]

İsmâil Hakkı Bursevî: İsmâil Hakkı b. Mustafa el-Aydôsî el-İstanbûlî el-Bursevî (ö. 1137/1725).[148]

- Furûk-ı Hakkî[149]

Bükâî, birinci ilâve bölümde yer verdiği yakın anlamlı kelimeler arasındaki farklarla ilgili konuları genellikle, adını zikretmeden, bu kaynaktan nakleder.[150]

Bükâî, bunların dışında da kaynak belirtmeden birçok âlimin adını ve âlim gruplarını zikrederek görüşlerini nakleder. Meselâ: "*Sîbeveyh*",[151] "*eş-Şâfiî*",[152] "*Müberred*",[153] "*Ömer en-Neseft*",[154] "*er-Râgıb*";[155] "*el-'Arab*",[156] "*el-A'râb*",[157] "*el-Fusahâ*",[158] "*el-Eimme*",[159] "*el-'Ulemâ*",[160] "*en-Nuhât*",[161] "*el-Muhakkıkûn*",[162] "*el-'Ârifûn*",[163] "*el-Cumhûr*",[164] "*el-Ekserûn*",[165] "*Ba'du'l-ulemâ*",[166] "*Ba'duhüm*",[167] "*el-Ba'd*"[168] "*Ba'd*".[169]

146 Cümle, şibh-i cümle, bazı edatların manaları ve bazı i'râb hatalarına dai bir risâledir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: İbn Hişâm, *el-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb,* (nşr. Ali Fûde Nîl), 1. Baskı, Riyâd: Câmiatü'r-Riyâd İmâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1401/1981.

147 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5b-11a.

148 Ziriklî, *A'lâm*, I, 313; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 362; Ali Namlı vd., "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, XXIII, 102-110.

149 Arapça imlâ kaideleri, muhtelif kelimelerin tahlilleri, çeşitli fâideler ve furûka dair bir kitaptır. Çeşitli baskıları vardır. Ayrıca bir doktora teziyle tahkik edilmiştir: Mehmet Faruk Çifçi, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.

150 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 11a-13b.

151 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 21a, 24b.

152 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 23a.

153 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 19a, 24b.

154 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18b.

155 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 19b.

156 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 10a, 13a.

157 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 13a.

158 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 7a, 7b, 22a, 38b.

159 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24b.

160 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 20a, 35a.

161 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 37b.

162 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 21b.

163 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18b.

164 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 22a.

165 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24a.

166 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18b, 20a.

167 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 35a.

168 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24a.

169 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 32b.

SONUÇ

İmâm Birgivî'nin *'Avâmil-i Cedîd*'i üzerine yapılmış, ama pek de tanınmamış bir şerhi (*Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâ'id*) keşfetmemizin üzerinden yaklaşık bir yıl geçti. Bu süre zarfında müellifin hayatı, eserleri ve bu şerhi üzerinde yaptığımız çalışmaların sonunda birtakım sonuçlara ulaştık. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

1- Biyografi kitaplarında hakkındaki bilgiler üç beş satırı geçmeyen bu şerhin müellifi Veliyyüddîn b. Halil el-Bükâî, özetle İstanbul Çapa'da bulunan Kazasker Abdurrahman Efendi Câmiinde imamlık, Eminönü'nde bulunan Vâlide Câmiinde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Yaptığı görevler gözönüne alındığında, genel olarak Osmanlı Arşivlerinde, özellikle de Vakıflar'ın arşivlerinde Bükâî hakkında, bizim bulduklarımızdan çok daha fazla bilgi bulunduğunu tahmin ediyoruz.

2- Velûd bir müellif olan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akâid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır.

Türkiye ve dünya yazma eser kütüphaneleri tarandıkça, keşfedilmemiş başka eserlerinin de ortaya çıkabileceğini düşünüyoruz. Zira Bükâî'nin eserlerinin nüshalarının, sayıca az olsa da, oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Yurt içinde İstanbul başta olmak üzere, Ankara, Balıkesir, Burdur, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Manisa, Tokat ve Trabzon'da; yurt dışında ise Kudüs, Mekke, Medîne ve Riyad'da çeşitli eserlerinin nüshalarına rastlanmaktadır.

3- Eserlerinin, gerek konu seçimi gerekse konuların işlenişi bakımından ayrıca incelenmeye değer olduğu kanaatindeyiz. Zira seçtiği konular, ya gençlerin ilmen yetişmesi ya mü'minlerin amelî ve ahlâkî gelişmeleri ya da örnek şahsiyetler yoluyla ümmet-i Muhammed'in o dönemlerde artık kaybetmeye başladığı özgüvenini yeniden kazanmasına yöneliktir. Çeşitli eserleri, özellikle Türkçe olanlar incelendiğinde toplumdaki olumsuzluklara kayıtsız kalmadığı, onların giderilmesi için gerek halka gerekse yöneticilere nasihat ettiği görülmektedir. Öte yandan eserlerinde daha çok, mesleği olan imâmlık ve vâizlikten kaynaklandığı anlaşılan vaaz ve eğitim üslûbu kendini göstermektedir. Bu çerçevede şiire ayrı bir önem vermiş; bir kısmı kendisine ait olan pek çok şiiri eserlerine serpiştirmiştir.

4- Bükâî'nin *'Avâmil* şerhi, adında "*'avâmil*" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, *'Avâmil* üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfîd ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağnî kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

5- Son olarak Bükâî'nin *'Avâmil-i Cedîd* üzerine yaptığı iki çalışmadan biri olan bu şerh çalışması (*Zübdetü'l-kavâ'id*) ile diğeri olan i'râb/mu'rib çalışmasını (*Mükâşefetü'l-i'râb*) birlikte tahkik etmeye başladığımızı belirtip *Zübdetü'l-kavâ'id*'in sonunda yer alan manzûmeyi naklederek burada çalışmamızı sona erdiriyoruz:

Hamd lillâh oldu itmâm müyesser lutf-i Hak
İşbu vaktimde Hüdâ'nın eylediği lutfa bak
Âmil olanlar amel ettikçe ederse duâ
Devlet-i dâreyn versin derim ki Bârî ana
Yâdigâr olmak içündür bu fakirden bir eser
Yoksa lâ vallâh değildir dostlara arz-ı hüner
Umarım ki bu kitabım ola makbul-i kibâr
Rağbet ile tâlib-i ilim içre bula iştihâr
Edemez bunlardan istiğnâ vazî u ger habîr
Haz alır bu ma'rifetten ger refî u ger sağîr

Kaynakça

Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler)", *Divan*, 1999/1.

Abdurrahman, Latîfe Ali Ahmed, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâî el-müteveffâ 1183*, Yüksek Lisans Tezi, Kuveyt: Câmiatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008.

Akbalık, Reyhan, *İstanbul'da Selâtin Camii Kürsü Şeyhleri (Cuma Vaizleri) (1826-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, 2014.

Aktepe, M. Münir, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

_____, "Ahmed III", *DİA*, II, 34-38.

_____, "Babadağı", *DİA*, IV, 371-372.

Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Hadîkatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281; *Hadikatü'l-Cevami' Camilerimiz Ansiklopedisi*, haz. İhsan Erzi, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: 1955.

_____, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul: MEB Yayınları, 1945 (1. Cilt), 1947 (2. Cilt).

Başkurt, İrfan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), s. 117-145.

Beydilli, Kemal, "Mustafa III", *DİA*, XXXI, 280-283.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333; Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, ts.

Bükâî, *'Akâidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ 'akâidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.

_____, *Hac ve Umre Risâlesi*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.

_____, *Hazînetü'l-ğılmân*, Bağdatlı Vehbi-2046, vr. 344b-355a; Yazma Bağışlar-1758, vr. 59b-72a; Balıkesir İl Halk Ktp-42/4, vr. 69b-74a; Kastamonu YEK-KHK2481, vr. 1b-14a; Milli Ktp, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp-4166/3, vr. 19b-29a; Milli Ktp, Çankırı İl Halk Ktp-81/10, vr. 146b-162a; Milli Ktp, Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2; Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 260a-268b.

_____, *İhyâü'l-kulûb*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/1, vr. 0b-9a; Câmiatü'l-Kahire-15386; thk. Saîd Abdülfettâh, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1414/1993.

_____, *İzâhu'l-mestûrât*, Trabzon İl Halk Ktp-337; Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2, vr. 160b-211a.

_____, *İzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502; Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/1, vr. 0b-158b.

_____, *Kimyâü'l-'âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250.

_____, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3.

_____, *Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*, Medîne, Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mahmûdiyye-2694/4, vr. 1b-20b.

_____, *Ravzatü'l-Cenne*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/2, vr. 10b-17b.

_____, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 5b-94b; Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 1b-68b (Ravza), 68b-75a (Münşeât); Hacı Mahmud Efendi-4511, vr. 1b-39a (Ravza'nın 3. bâbının 9. Faslı ile başlıyor.), 39b-48b (Münşeât); Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 1b-86a (Ravza+Münşeât [vr. 78a-86a]; Darülmesnevi-144M, vr. 5a-114b (Ravza), 115a-138a (Münşeât).

_____, *Risâle fî beyâni ıskâtı's-salât*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 168b-171a; Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.

_____, *Sirru'l-ümme*, Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Mikrofilm no: 3867-FH).

_____, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre Nebeviyye-520.

_____, *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494/1; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1; Latîfe Ali Ahmed Abdurrahman, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâî el-müteveffâ 1183*, Kuveyt: Câmiatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008.

_____, *'Uyûnü'l-ahbâr*, Bağdatlı Vehbi-319.

_____, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey-23; İzmir Millî Kütüphanesi-1777, vr. 39b; Milli Ktp-4903/1, vr. 79b-88a.

Cu'abe, Nazmî el-Cu'abe, *Fihrisü mahtûtâti'l-Mektebeti'l-Hâlidiyye el-Kuds*, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1427/2006.

Cürcânî, Abdülkâhir el-Cürcânî, *el-Avâmilü'l-mie*, nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğıstânî, 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.

Çakır, Mehmet, "Binâü'l-Ef'âl", *DİA*, VI, 179.

Çalışkan, Muharrem Saffet, *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2000.

Çifçi, Mehmet Faruk, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Yenicami Külliyesi", *DİA*, XLIII, 439-442.

Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Demir, A. Haki vd., *Fâtih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler*, İstanbul: TDV Fatih Şubesi, 1991.

Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Ekin, Ümit, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2008-I), s. 167-178.

Fakazlı, Ahmet Rüştü, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, 2016,

Fâsî, Ebû Îsâ Muhammed el-Mehdî b. Ahmed b. Alî b. Yûsuf el-Fâsî el-Kasrî, *Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâili'l-hayrât*, Mısır: Matbaatü Vâdi'n-Nîl, 1289.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Abdülkâhir el-Cürcânî", *DİA*, I, 247-248.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî, *el-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb*, nşr. Ali Fûde Nîl, 1. Baskı, Riyâd: Câmiatü'r-Riyâd İmâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1401/1981.

İlgürel, Mücteba, "Ahmed II", *DİA*, II, 33-34.

İlmiyye Sâlnâmesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.

İpşirli, Mehmet, "Feyzullah Efendi, Damadzâde", *DİA*, XII, 525-526.

İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, no: 337, vr. 36 (Küçük çocuklarına vasî tayini); no: 338, vr. 37-38 (Geride kalan mallarının satılarak mirasçılarına taksimi).

Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, X, 119-121.

_____, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, 116-118.

_____, "es-Sünen", *DİA*, XXXVIII, 145-147.

_____, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, 500-501.

_____, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, 134-138.

_____, "Tirmizî", *DİA*, XLI, 202-204.

Karabulut, Ali Rıza vd, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*, Kayseri: Dâru'l-Akabe, ty.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.

Köse, Fatih, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.

Meylânî, Bedruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Muhammed el-Ömerî el-Meylânî (/ el-Cîlânî), *Şerhu'l-Muğnî*, nşr. Mehmed Can, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014.

Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Mutîurrahmân, Muhammed b. Seyyid Ahmed vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtûtâti Mektebeti'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf*, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1426/2006.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Devhatü'l-Meşâyih mea Zeyl*, İstanbul ty.

Nakşebendî, Üsâme Nâsır en-Nakşebendî, *el-Mahtûtâtü'l-luğaviyye fî Mektebeti'l-Methafi'l-'Irâkî*, Bağdad: Müdîriyyetü's-Sekâfeti'l-Âmme, 1968.

Namlı, Ali vd., "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, XXIII, 102-110.

Öğreten, Ahmet, *Mustafa Kesbî İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 1996.

Özbalıkçı, M. Reşit, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, XX, 74-77.

Özcan, Abdülkadir, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, 348-352.

_____, "Mustafa II", *DİA*, XXXI, 275-280.

Öztürk, Mehmet Cemal, *Şeyh Nûreddin Cerrâhî (K.S.) ve Cerrâhiye Tarikatı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Pilehvarian, Hamit, "Kaybolan Mimar Sinan Yapılarından Kazasker Abdurrahman Camii ve İhya Problemleri", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, (editör: Nazlı Ferah Akıncı), s. 557-560.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Osman III", *DİA*, XXXIII, 456-459.

Şeşen, Ramazan vd, *Fihrisü mahtûtâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul: IRCICA, 1406/1986.

Tabibzâde Zâkir Şükrü, *Derûn-i İslâmbol'da Hânkâhlar Beyânındadır*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K0075.

_____, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihi", Neşre hazırlayan: Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 4, Haziran 1980, s. 51-96.

Temâlet, Ammâr b. Saîd, *Fihrisü mahtûtâti'l-hadîsi'ş-şerîf ve ulûmih*, 1. Baskı, Medine: Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, 1422/2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*, Mısır: Bulak Matbaası, 1246.

Yardım, Ali, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1994.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Yüksel, Emrullah, "Birgivî", *DİA*, VI, 191-194.

Yüksel, İ. Aydın, "Lütfi Paşa Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 231.

Ziriklî, Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

http://www.hirkaiserifvakfi.com/TR/795/Tamamlanmis-Projeler/Kazasker-Abdurrahman-Efendi-Camii.aspx [26.10.2017].